

ՆՈՐ-ՆԱԽԻԶԵԻԱՆԸ

ԵՒ

ՆՈՐ-ՆԱԽԻԶԵԻԱՆՑԻՔ

ԵՐ. ԶԱՆԱԶԻԶԻ

ԾԷՍԵՐ ՈՒ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա Մ Ա Ն Ո Ր

ախիջւանցիք Ամանորին, բացի «Նոր-տարի» ասելուց, ասում են և «կաղանդ» և միմեանց շնորհաւորելու ասում են. «Ճնորհաւոր նոր տարի, ամեն տարի բարով Հասնինք», կամ «Ճնորհաւոր կաղանդ, ամեն տարի բարով Հասնինք»: Ամանորի սովորական ընծայարեւութիւններն էլ նոյն «կաղանդ» բառից կոչւում են «կաղանչէք»:

Դեկտեմբերի 31-ին տանտիկիները – «եանկաները» ամբողջ օրը զբաղուած են լինում կաղանդի սեղանի պատրաստութեամբ: Յատկապէս, իբրեւ Նոր-տարու նշան, կատարում են «կաղանդը», «Տարին», և զանազան պատուց խմորեղէն՝ «գաթա», «Սամսա», քաւկներ, մագեր, հլւսեր, իսկ զիւզերում, բացի դոցանից, և «խալաջ», կովի կուրծքեր, ցորենի հորեր և անասունների սմբակներ:

«կաղանդը» պատրաստում են մեղրից և կաշին հանած և

*) Տես գիրք VII և VIII.

բոված ընկուզից: Մեղըը հում-հում այնքան հարում են— գար-նում», որ բոլորովին սպիտակում է, լետոյ ձգում են մէջը բոված և մաքրած ընկուզը և այդ բոլորը միասին խառնելով, յցնում են մի գեղեցիկ անօթի մէջ ու դնում սեղանի վերայ:

«Տարին», որ տարուայ իսկական նշանն է, մի մեծ բուրշի և տստիարակ հաց է, որ այնպէս է շինուած, որ վերան պարզ կերպով երևում են մի քանի մասեր կամ ճիւղաւորութիւններ: Այդ մասերի կամ ճիւղերի թիւը լինում է կամ 12 հատ տարուայ 12 ամիսների թուով, կամ տան մէջ եղած անդամների թուին համեմատ: Հին ժամանակները սովորութիւն է եղել ընկուզով, չամիչով և զանազան նկարներով զարդարելու այդ հացի երեսը և, ինչպէս Տաճկա-Հայաստանի շատ տեղերում մինչև ցայսօր էլ անում են, վերան թուականը գրելու, բայց այդ սովորութիւնը ներկայումս վերացել է և մնացել է միայն, այն էլ մի քանի ընտանիքների մէջ, չամիչով և ընկուզով զարդարելու սովորութիւնը: Տարի-ի մասերից մէկի մէջ դրուում է մի արծաթ դրամ իբրև բաղդիորձում: «Տարին» կտրում ու բաժանում են ընտանեաց անդամներին կամ նոյն իսկ կաղտնդի գիշերը, կամ երրորդ օրը, կամ ծննդեան ճրագալոյցին և կամ, վերջապէս, լուսուարի վեցին, տնօրէնէքից յետոյ: Չատ հին ժամանակները, ինչպէս երևում է, «Տարին» կտրելու ու բաժանելու ժամանակն եղել է միայն կաղանդի գիշերն իբր տարուայ նշան, յետոյ արդէն սովորութիւն է դարձել յետաձգել մինչև տնօրէնէքը, որովհետև նախջևանցիք սովորութիւն ունին տնօրէնէքի ժամանակ սեղանի վերայ դնել ծննդեանը ջուր և հաց, իսկ դատին՝ կարմիր հաւկիթ և դատկահաց: Այժմ քաղաքում, որովհետև տնօրէնէքը կապարուում է ոչ միայն Յունուարի վեցին, այլ և հետեւալ օրերը ևս, այլ ևս չեն սպասում, որ առաջ «Տարին» օրհնուի, յետոյ արդէն կտրուի ու բաժանուի, այլ յաճախ ծննդեան ճրագալոյցին կատարում են այդ գործողութիւնը, իսկ օրհնելու համար սեղանի վերայ դնում են եկեղեցուց բերած օրհնած ջուր և «Տարի»-ի տեղ մի որ և է հաց: Տարին կտրելու ժամանակ ում որ դուրս է գալիս արծաթ դրամը, նա տարուայ տէրն է համարուում և ընտանեաց մէջ

ամենաբազմաթիւնը: Գրամը բազմաթիւնը կամ ձգում է իւր քրտակը, որ ամբողջ տարին լիքը լինի փողով և կամ տանում է եկեղեցի, մոմ գնում և աղօթելով վառում սրբերի առաջ:

«Գաթան» ալիւրից ու ջրից շաղախուած ու փոքրիկ, կլորիկ, ուռուցիկ ձևով շինուած խմորեղէն է, որի մէջ գրուում է ընկուղից ու մեղրից պատրաստուած խորիոխ, իսկ «Սամ-սան» դաշմեալ միայն ալիւրից ու ջրից շաղախուած եռանկիւնաձև կարկանդակ է, որի մէջ գրուում է սոխ ու չամիչ: «Խալաջը», որ պատրաստում են միայն գիւղացիները, կիտայուսնաձև, կամ կլորակ, մէջը ծակ հաց է, զարդարուած զտնազան հիւսուածքով ու օրինակներով, իսկ մազի հիւսերը, քսակները, կուլմքերը, ցորենի հորերը և սմբակները, որոնցից առաջինը և երկրորդը զխաւորապէս պատրաստում են քաղաքացիները, իսկ միւսները միայն գիւղացիները, նոյն առարկաների ձևով, շինուած խմորեղէններ են, որոնք արտայայտում են ժողովրդի պէս-պէս բաղձանքները՝ որ տան մէջ գտնուած աղջիկների մազերն երկար լինեն, տղամարդկանց քսակները լիքը փողով, կովերն առատ կաթ տան, անասուններն առողջ լինին և ցորենի հորերը լիքը ցորենով:

Երկիրեան դէմ լսուած է «կալանդոս» երգող երեխաների ձայնը, որոնք խումբ-խումբ տնկցտուն են ման դալիս, երգելով շնորհաւորում են կաղանդը և զաթա, սամսայ, խալաջ ու փող են հաւաքում: Քաղաքում «կալանդոսն» երգում են ղեկտեմբերի 31-ի առաւօտեանից մինչև երեկոյ և, որ Հետաքրքրական է, հայ երեխաներն երգում են և՛ հայերէնը և՛ ռուսերէնը, իսկ ռուս-երեխաները և՛ ռուսերէնը և՛ հայերէնը:

Գիւղերում «կալանդոս» երգում են այսպէս.

Կալանդոս, դոս, դոս,

Օմէն տարի բարով հասնինք,

Ճնորհաւոր Նոր-տարի,

Նոր եանկալիս ¹⁾ տուն բերի,

Ձալէ շապիկ հագուցի,

¹⁾ «Եանկալ» ասում են եղբոր և հօրեղբոր կիսքը և տանտիկիներին:

Քիրմէ գօտի կապեցի.

Խալաջ տուէք:

Քաղաքում երգում են այսպէս.

Կալանդոս, դոս, դոս,

Կալանդոսը՝ էկիլ է,

Դուռին տակը կայնիլ է,

Չալէ շապիկ հագիլ է,

Կարմիր գօտի կապիլ է,¹⁾

Իլէկ աւուճին²⁾ խալիլ է:

Դեկտեմբերի 31-ին զիշերը ճիշդ այն բուլէին, երբ Հին ասորին անհետանում ու կորչում է լաւիտեանականութեան մէջ և ծնում է նոր-տարին, դետերը և աղբիւրներն ոսկի են Հոսում, ուստի և դիւզերում ամեն մէկն աշխատում է այդ ժամանակ ջրերի վերայ դառնել, ջուր վերառնել, որ հարստութիւն տուն տանէ: Նոյն ժամանակ երևում են և ահռելի «խոնջողոր», և «ժիւղոր» (շրտտ) և «Աւամ—Թառալիմը» և սկսում են շրջիլ մարդկանց մէջ ու զանազան փորձանքներ բերել նոցա գլխին, ուստի և ծնողները զգուշացնում են երեխաներին և չեն թողնում նոցա Նոր-տարի գիշերը դուրս գալ:

Նոյն դեկտեմբերի 31 երեկոյեան մինչև որ տան բոլոր անգամները չըհաւաքուին, ճրագ չի վառուում տների մէջ: Երբոր տնեցիք հաւաքուում են, բոլորեքեան մտնում են մի սենեակ և մօմը վառելով, դնում են մէջտեղը, սեղանի վերայ: Արագի լոյսից, ի հարկէ, մարդկանց ստուերն ընկնում է պատերի վերայ և երևում մէկինը լուսաւոր, միւսինն ազօտ զծագութեամբ: Գորանից զանազան գուշակութիւններ են անում, թէ ցով Նոր-տարուայ ընթացքում աւելի բազդաւոր կ'ըլինի և ո՞վ անբաղդ: Որի օր ստուերը պարզ կերպով արտացոլուի պատի վերայ, նա էլ տարին լաջողութեամբ կանցկացնէ, բազդաւոր կ'ըլինի, որինը, ընդհակառակը,

¹⁾ Աւուճ—բուս

²⁾ Խալիլ ըլալ—համաձայն լինել

խաւար ու աղօտ, նա փորձանքների կ'էմանդիպէ, որոնցից դուցէ՛ք և անվտանգ չ'իարողանայ գութս դալ:

Հայկական Մամաորի և Նաւասարդի մասին այն զաղթականների մէջ լիշողութիւն ամենեւին չի պահպանուել:

ԾՆՈՒՆԴ ԵՒ ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ

Ծննդեան ճրագալուցի ժամերգութիւնը շատ կանուխ է բուրձուում, համեմատաբար շատ կանուխ էլ վերջանում է: Եկեղեցում ժամաւորներից շատերը կանգնում են վառած մոմերով ոչ թէ միայն Գանիէլի գրքի ժամանակ, այլ և առհասարակ ժամերգութեան սկզբից մինչև պատարագը: Գանիէլի գրքը, ինչպէս ամէն տեղ, այստեղ էլ կարդում են մանուկները. բոլոր գիրքը բաժանուում է երկու մասի՝ բուն պատմութեան, որ առանձին կանգնած կարդում է երեխաներից մէկը, և Սեդրաիի, Միսաքի և Արեգնակովի խօսքերի, որ արտասանում են երեք մանուկ՝ միասին՝ նոյնպէս առանձին կանգնած: «Յրհնեցէք»-ը երգում են բոլորքեան միասին:

Ամեն մէկի կարգալու նիւթը տպուած է առանձին-առանձին երկար թերթերի վերայ, որ հեշտ լինի բռնելու ու կարդալու, զրքակալ չ'զրուի, բերանացի էլ սովորելու հարկաւորութիւն չլինի:

Ժամաւորները վերագառնում են տուն, բերելով իւրեանց հետ նոյնքան մոմ, որքան տան մէջ անդամ կայ, և վառում են ընթրքի ժամանակ ամեն մի սպասի առաջ և այդպէս վառած մոմերով էլ ընթրիք են անում:

Երեկոյեան տնօրհնէք շրջելու սովորութիւն չ'կայ: Քաշանները միայն այցելում ու օրհնում են իւրեանց կնքաշայրերի և այն աները, որոնց մէջ հանգուցեալ է եղել, իսկ միւս տների օրհնութիւնը թողնում են միւս օրուան:

«Աւետիս» երգելու սովորութիւնը, որ այնքան ընդհանրացած է հայերի մէջ, քաղաքում արդէն վերացել է և մնացել է միայն գիւղերում: Երգում են առհասարակ հետեւեալ «Մեծ» կոչուած աւետիսը.

Աստղ մի կըլաւ չարեւիկց, աւետիս.
 Իմաստնասէրք զարհուրեցան, աւետիս.
 Աստղարաշխեր ժողովեցան, աւետիս.
 Զատ քննեցին և յիմացան, աւետիս.
 Իւրեանց մէջ կոյր մը գտան, աւետիս.
 Թեւէն մտան, առին, ելան, աւետիս.
 Երբ այն աստղն իայեցաւ, աւետիս.
 Ընչ կուբացած աչքը բացաւ, աւետիս.
 Եղբայր, այս մեծ աստղ է նշան, աւետիս.
 Թագաւոր ծնաւ ՚ի չրէաստան, աւետիս.
 Մելքոն, Գնասպար և Բաղդասար, աւետիս.
 Երեք Թագաւորք պնուականք, աւետիս.
 Երթանք, տեսնենք չայոց արքայն, աւետիս.
 Խորհուրդ արին իւրեանց մէջը, աւետիս.
 Զատ Հեծեկաք ճամբայ մտան, աւետիս.
 Աստղն ցուցնէր նոցա ճամբան, աւետիս.
 Յերեկը հրեշտակ երևեցաւ, աւետիս,
 Գիշերը աստղ լուսոյ մտան, աւետիս.
 Թէ Յիսուս է թէ Քրիստոս, աւետիս.
 Որհնած տունիս տանուէրին, աւետիս.
 Թէ Պօղոս է, թէ Պետրոս է, աւետիս.
 Որհնած տունիս տանտիկնոջը, աւետիս.
 Թէ Սաւա է, թէ Մայթա է, աւետիս.
 Օ, Հնած տունիս կլիճներուն, աւետիս.
 Աստղ ան այս տունը շէն պահէ, աւետիս.
 Մինչև գալուստն Փրկչին, աւետիս:

Բացի այս բաւետիսից, որ երգում են ընդոր զիւղերում,
 Զալթըրում, Թովտիում և Փոքր-Սալայում երգում են և ու-
 րիշ ժողովողական աւետիսներ: Թովտիում և Փոքր-Սալայում
 երգում են Հետեւեալը.

Երանելի կոյս Մարիամ, աւետիս.
 Որ կոյս էիր, կոյս ծնեցար, աւետիս.
 Ծնար երեք Աստուածորդին, աւետիս.
 Աստուածողին այն Սուրբ հոգին, աւետիս.

Մարիամ առաւ իւր մէկ որդին, աւետիս,
 Տարաւ Նորա աշկերտութիւն, աւետիս.
 Երբ քննեցին, երբ հարցուցին, աւետիս.
 Նա կ'կարդար Սաղմոսարան, աւետիս.
 Սաղմոսարան երբ քննեցին, աւետիս.
 Նա կ'կարդար Քարականներ, աւետիս.
 Քարականներ երբ հարցուցին, աւետիս.
 Նա կ'կարդար Սատուածաբան, աւետիս.
 Աբեղաներ իրար եկան, աւետիս.
 Կոչս Մարիամին գիր խրկեցին, աւետիս.
 Մարիամ արիւ, առ քո որդիդ, աւետիս.
 Քո մէկ որդուդ, այն Սուրբ Հոգուն, աւետիս.
 Նա մեզ չանէր աշկերտութիւն, աւետիս.
 Մեզի կանէ վարպետութիւն, աւետիս.
 Մարիամ կորոչս իւր մէկ որդին, աւետիս.
 Կուար կողբար, կաղաղակէր, աւետիս.
 Ճամբորդներուն հարցունք կանէր, աւետիս.
 Մարիամ, մեզի տուր բանիդ նշան, աւետիս.
 Որպէս տեսանք, այնպէս պատմենք, աւետիս.
 Ես իմ որդիս եմ ցանկացեալ, աւետիս.
 Զայլէ շապիկ 'իշխոյս անձին, աւետիս.
 'Ի գլխատան արեւոյն, աւետիս.
 Պայծառ կենար արծաթիւ պէս, աւետիս.
 Ծեր մը տեսաւ չմրուսաղէմ, աւետիս.
 Խաչ զաւարան ունէր ձեռին, աւետիս.
 Աւետարան ունէր 'ի գիրկն, աւետիս.
 2այլթըրում էլ երգում են Հետեւեալը.
 Յիսուս, Յիսուս աշակերտաց, աւետիս.
 Չաթսուն և վեց հայրապետաց, աւետիս.
 Հետ երթալին, Հետ քարոզին, աւետիս.
 Անկալ ու կոյր Լուսաւորչին, աւետիս.
 Գնացին, երան ընտրուած Յովուն, աւետիս.
 Որտեղ նաւեր կանգնած կալին, աւետիս.
 Եղբայրք աւէք, ելէք նաւորդիք, աւետիս,

Ես ձեզ անիմ բազում աղօթք, աւետիս,
 Մեղի չէ պէտք բազում աղօթք, աւետիս,
 Մեղի պէտք է դրամ բազում, աւետիս,
 Խայտալեքեց, դրամ կազմեց, աւետիս,
 Երեք նաւաւէր ելան 'ի վեր, աւետիս,
 Ծովն էլ տականց պղտորեցաւ, աւետիս,
 Եղբայր, այս ինչ մարդ մեղաւոր, աւետիս,
 Մարդ մեղաւոր, բայց աւուր, աւետիս,
 Ելան 'ի վեր, բնկան ի բ ոտք, աւետիս,
 Դուռն մեր Յիսուս, դուռն մեր Քրիստոս, աւետիս,
 Եղբայր, պահէք, քուն մի եղէք, աւետիս,
 Ես ձեզ անիմ բազում աղօթք, աւետիս,
 Բազումք ելան քաղցրագիշեր, աւետիս,
 Հաւն ալ խօսեց երեք բերան, աւետիս,
 Եղբայրք ելէք անուշ քնեղէք, աւետիս,
 Օնհնաճ ջովս, օհհնաճ նաւիս, աւետիս,
 Օրհնաճ այս տունիս, կտրիճներ, աւետիս,
 Աստուած այս տուն շէն պահէ, աւետիս,
 Զէն պահողն ալ առողջ պահէ, աւետիս,
 Ըմեն տարի բարով հասնինք, աւետիս,
 Զեզ սիրելով հաւասար, աւետիս.¹⁾

Արագալոցի ընթրիքի համար, բացի սովորական նաւա-
 կատեաց կերակրներից՝ ձկնախաշուից, տապակած ու խոշած
 ձկնեղէնից, պատրաստուում է պնդատնառ և սկուրաթիւն, որ
 ուտում են ձկնախաշուի հետ միասին: Եկուքաթիւնն նման է
 Ռուսաց սպիրտին, բայց աւելի նուրբ է, աւելի ճաշակով է
 պատրաստուում, աւելի համադամ է, քան թէ սովորական սլի-
 բոզները: Նախիջլեանցի եանկաներն ու քիջաներն²⁾ մեծ
 վարպետութեամբ նարանով — օխովով — լիւր բանալ զլտեն
 և մեծ ճարտարութեամբ պատրաստում են լիւրաց-կուրաթիւն,
 լիւրաց-սամսա և քառասուն լիւր փախլաւա:

¹⁾ Այս աւետիսները վախանտ են: Տես Կարապետ Կոստանեանցի
 շնոր ժողովածու, II պահ 1, 4 և 6 աւետիսները.

²⁾ Քիջա ասում են մեծ բրդոյ ու բան անող կանանց.

Թերթաց-կուրաթիի, ինչպէս և թերթաց-տամալի թերերի թիւն անորոշ է — 14, 20 և 30, մի լրօսքով որքան շատ, այնքան լաւ: Թերերի կէսն իւղով օծելուց և միմեանց վերայ դարսելուց յետոյ, լցնում են վերան թիթեւ տապակած ձկան միս ու սոխ և այդ բոլորը ծածկելով իւղով օծած և միմեանց վերան դարսած թերերի միւս կիսով ու վերան հաւկիթ քսելով, դնում են փուռը եփելու:

Մկրտութեան ժամերգութիւնը նոյնպէս սկսում է շատ շուտ և աւարտում է առաւօտեան շատ կանուխ, այնպէս որ առաւօտեան վեց-եօթ ժամին արդէն ամեն բան վերջացած է լինում և քահանաները սկսում են տնօրհնէք մանկալ: Տնօրհնէքը կատարուում է հապճեպ և այդ հոգևոր նուիրական արարողութեան ոչ վայել վսեմութեամբ: Քահանաները պատճառ բռնելով այն հանգամանքը, որ պէտք է աշխատեն Հինց առաջին օրն օրհնել իւրեանց ծխականների տների մեծ մասը, որովհետև իբրև թէ ժողովուրդը նեղանում է, երբ քահանան ուշ է դնում նոցա տունը, տուն մտնելը ու դուրս գալը մէկ են անում, շարականն երգում են Հեալով, աւետարան չեն շըրջեցնում իւրեանց Հետ, այլ ասում են բերանացի, շատ անգամ սխալներով և կալազելով, և այլն և այլն:

Ջրօրհնութեան համար եկեղեցիներից հանդիսով դուրս գալու, գետը գնալու և կտմ եկեղեցիների բախում լորդանան շինելու սովորութիւնը, որ այնքան շքեղութեամբ սիրում են կատարել Հայերն ամեն տեղ, այս զաղթականութեան մէջ չը կայ և, ինչպէս երևում է, վերացած է եղել դեռ Ղաթմում, դուցէ, մօրեոանդ մահմեդականների երկնզից: Հանդէսը կատարուում է եկեղեցիներում առանձին աւաղանների մէջ և ժողովուրդը մեծ ջերմեանգոյնութեամբ խռնուելով, ինչպէս սովորութիւն է ամեն տեղ, օրհնած ջուրը տուն է տանում ամաններով, որովհետև տնօրհնէքի ժամանակ նախիջևանցու սեղանի վերայ հացի Հեռ միասին պէտք է անպատճառ և օրհնած ջուր լինի:

Խաչը ջրից հանելու կամ խաչի կնքահայրութեան Հետ միասին այս զաղթականների մէջ կայ և մեռնի կնքահայրու-

թիւն, որ կատարուում է նոյնպէս վայելուչ Հանդէսով: Կնքահայր լինել ցանկացողը հաջնում է շապիկ, իսկ քահանան ընկնելով նորա գլխին ո. մեռանի աղաւնին, հանդիսաւոր թափօրով գալիս, բարձրանում է նորա հետ ընթեր: Խաչի կնքահայրութիւնը, ինչպէս երևում է, քաղաքում շուտով կ'վերանայ, ինչպէս արդէն վերացել է դռնարացէքին աշխարհականներից մէկի ձեռքով դուռը-վարագոյրը բանալու սովորութիւնը: Գիւղերում դռնարացէքին, փոխանակ սեղանի վարագոյրը բանալու, պատկերների երեսն են փակում ու բաց անում:

Օրհնած ջուրը պահում են առանձին ամաններով տների մէջ ամբողջ տարին և դործ են ածում իրրև դեղ ու զարման և իրրև մաքրութիւն ու փարատութիւն, երբ հարկաւոր է լինում մի որ և իցէ աղտոտած, պղծուած անօթ սրբելու, մաքրելու: Տներում պահում են նոյն նպատակով ու նոյն դործադրութեան համար և Երուսաղէմից բերած ռփետ յորդանայ, այսինքն Յորդանանի ջուր:

ԸՈՒՇԱՆԻՈՐԸՅ ՊԸՍ ԵՒ Ս. ՍԵՐԳԻՍ

Առաջաւորաց պատին նախիջլանցիք էլ ո. Սարգսի պատ են առում: Ս. Սարգիսը, որ Յուլիանոս ուրացողի ընտութիւնից փախչելով, եկել է նախ Հայոց Տիրան Բ. Թադաւորի մօտ և յետոյ դնացել է պարսից ձապուհի մօտ և նահատակուել է սորա ձեռքով իւր Մարտիրոս որդու հետ միասին Յունուարի 30-ին, ինչպէս յայտնի է, միշտ գալթակղութեան քար է հղել Յունաց և Հայոց եկեղեցիների յարաբերութեան մէջ: Հայերը նորան հաւատքի համար Հալածուած ու նահատակուած համարելով, ընդունել են իրրև սուրբ և նորա համար յատուկ տօն են նշանակել, իսկ Յոյները նորան իւրեանց արքայադատորը փախցնող արկածախնդիր մէկը համարելով, ոչ միայն նորան սուրբ չեն ընդունել, այլ և անարգել են. Հիմնուելով այն հանգամանքի վերայ, որ հայ ժողովուրդը միամտութեամբ այդ սրբի

տօնը մեծաւ մասամբ Առաջաւորաց պատի շարաթօրը զալու համար, ու Սարգսի պատ է կոչուում ամբողջ Առաջաւորաց պատը, միշտ և հասնապաղ զրոգարտել և բամբասել են Հայոց եկեղեցիւն Նոքա մինչև անգամ այդ մասին մի ամբողջ առասպել են հնարել ու մտցրել նորան իւրեանց ճաշոցների մէջ և դոյն առասպելի հեղինակութիւնն ընծայել են մի ոմն Սահակ-անուհով կաթուղիկոսի, որ իբրեւ թէ գոյութիւն է ունեցել Հայոց կաթուղիկոսների շարքում և ապրել է ԹԲ դարում: Այդ առասպելարանական Սահակ կաթուղիկոսի հեղինակութիւնը, որ մի ընդարձակ յունարէն գրութեք է, գոյութիւն ունի մինչև ցայսօր և կոչուում է «Ճառ ընդդէմ Հայոց», առասպելաբանում է, թէ երբեմն եղել է Հայոց մոլորութեան վարդապետ Սարգիս անունով մէկը, որ ունեցել է մի շուն և Արցիվուր յորջորջումով: Աւր որ գնալուս է եղել այդ Սարգիսն իւր մոլորութեան սերմերը ցանկելու համար, նախապէս միշտ ուղարկելուս է եղել իւր շանը իբրեւ առաջընթաց և իւր անելիք այցելութեան աղբանշան: Ժողովուրդը տեսնելով Արցիվուրին, իմանում է եղել վարդապետի զալու մասին, պատրաստութիւն է տեսնում եղել և թափօրով ընդառաջ դուրս գալով, տիրով ու մեծարանքով ընդունելուս է եղել նորան: Մէկ օր էլ իբրեւ թէ գալլ է պատահել շանը, երբ դա իւր սովորական պաշտօնով դնալուս է եղել գիւղերից մէկը, և պատառել նորան, ուտի և վարդապետը գալով, չի տեսել այն յարգանքն ու պատիւը, որ առհասարակ սովոր է եղել տեսնելու: Մտնելով գիւղը և իմանալով, որ Արցիվուրը չի եկել, մարդիկ է ուղարկել որոնելու, և գտած ոսկորներից գուշակելով նորա գլխին եկածը, շատ ցաւել է, և հրամայել է Հայերին նորա մահուան համար սուգ անել, ծոմ պահել և սահմանած պատը կոչել է շան անունով «Արցիվուրց պահք»:

Ահն հայերի և յոյների մէջ այդ տօնի առթիւ առաջ եկած խօսք ու զրոյցի, հակաճառութեան և դորսնից ծագած խիստաղարձ տեսլութեան հետեւանքը կամ արգոսիքը պէտք է համարել այն համոզմունքը կամ կարծիքը, որ զոյացել և մինչև ցայսօր դեռ պահպանուել է նախնականացոյց մէջ, թէ ու

Սարգիսը միշտ վրէժխնդիր է լինում լուսնից, իւր տօնի շաբաթը բըսելեղդ անելով լուսն ճանապարհորդներին: Նախիջևանցիք, երբ ս. Սարգսի տօնի օրը կամ նոյն իսկ ամբողջ Առաջաւորաց պատի շաբաթն քամիներ են բարձրանում և բուք է լինում, սովորութիւն ունին ասելու. «ս. Սարգիսը հոռոմ պիտ խրդդէ», «ս. Սարգիսը հոռոմ չ'խրդդած չիլալ» և կամ թէ «ս. Սարգիսը հոռոմ պիտ փատցունէ», «ս. Սարգիսը հոռոմ չր փատցրած չիլալ»:

Այս գաղթականների կարծիքով ս. Սարգիսը մի զօրաւոր և արագահաս սուրբ է, որ ձի հեծած անդադար սլանում է ամպերի և ծովերի վերայ, աղջիկների բաղձանքները և երկտասարգների-էկտրիճների՝ «մուրատն» է կատարում, ճանապարհորդներին և առհասարակ նեղութեան մէջ գտնուողներին շուտափութ օգնութիւն է հասցնում և ազատում: «Առախ Սարգիս, տուն նեղիս Հասնիս», բացաղանջում և երեք անգամ խաչակնքում է երեսին նախիջևանցի զիւղացին, երբ նա կամենում է շուտով մի բանի հասնել, երբ նա մի որ և իցէ նեղութեան մէջ է լինում ¹⁾:

Թէ ինչ տեսակ են Հասկանում ս. Սարգսին նախիջևանցիք և ինչպէս են երևակայում նորան,—կարելի է տեսնել Հետեւեալ աղօթքաձև Հին ասացուածքից, որ մինչև ցայսօր դեռ պահուել է և երբեմն-երբեմն կարելի է լսել ծերերի բերանից.

Քիշեր ասի տուս էլլայ,
Մէկ զօրաւոր սուփ տեսայ,
Ասի, լացի, ոթ.քն ինկայ,
Ասի, հալը սուրբ, անունդ ինչ է.
Իմ անունս սուփ Սարգիս,
Օրթուս անունը՝ սուփ Մայտիրոս,
Ծիս կըքալէ ամպին վրան,
Անթաթար ծովին վրան,

¹⁾ Տես Ռաֆայել Պ աղանեսանցի «Զախու» գրուածքը «Матеріалы для изученія армянскихъ диалектовъ, вывускъ І. Говоръ Нахичеванскій».

Կնն, ասան քերիներուն

Ազատ անէ իր արևուն ¹⁾։

Հասած աղջիկներն իւրեանց ղաղձանքներին և կտրիճներն իւրեանց մուրատին՝ Հասնելու Համար այդ պատի շաբաթը ուղիորդար երեք օր ծոմ են պահում և ճաշակում են։ Այդ ծոմապահութեան առթիւ էլ երրորդ օրը փեսացուների տներից Հարսնացուների տները ծծումէքըն է զայլս։ Եթումէքըն բաղկացած է լինում մի որ և իցէ կնոջ ընծայից, անուշեղէնից՝ թաթմուխ Հալուա, թիփիկ Հալուա, և այլն և մի տեսակ պղպեղախառն եփած մեղրաջուր ըմպելիքից, որ կոչուում է Աչալա։ Հարսնացուների տներում ծծումէքըն վայելելու Համար Աղջիկ-ժողոտանքն է լինում։ Նշանած աղջիկները Հրաւիրում են իւրեանց ընկերուհիներին և բարեկամ աղջիկներին և նոցա Հետ միասին ուտում, խմում, պարում և ամբողջ օրը ուրախանում են։ Այդ դէպքից օգուտ են քաղում նշանուած և նշանելու կտրիճները։ Նոքա Հաւաքուում են Ժողովոտանքին տան պատուհաններին տակ և աշխատում են նախել, տեսնել՝ որն իւր նշանածին, որն էլ իւր Հաւանածին։ Նոցա, այդ կտրիճներին ոչ մի կերպով Հեռացնել, վարել պատուհանների տակից չի կարելի, որովհետեւ, նախ, ինչպէս ասում են նախիջևանցիք, «նշանուած կտրիճները Հատոեհա կրլան», երկրորդ, ինքեանք աղջիկներն էլ փոխադարձաբար ցանկանում են իւրեանց փեսացուներին ու Հաւանածներին տեսնել։

ԴՐՐԸՆԻՔ ԵՒ ԲՈՐԵԿԵՆԴՈՆ

Նախիջևանցիք Դրրընդէղին ասում են «Տերինտազ» և դիւղերում կատարում են Համարեան թէ ախպէս, ինչպէս ուրիշ տեղերում, փողոցներում, Հրապարակներում և տների բակերում խոտի խորձերից դէզեր կազմելով, եկեղեցուց ընթած վառած մոմերով վառելով նոցա և չորս բոլորը պատելով և

¹⁾ Այս ազգիքը առաջին անգամ տպագրւած է Քերոյթ Պատկանեանի «Товоръ Нахачеванскихъ»-ի մէջ։

վերայից թռչելով: Քաղաքում Հայոց այդ կռապաշտական Հետաքրքրական Հին սովորութիւնն արդէն վերանալու վերայ է. ճիշդ է, այդ օրը երեկոյեան եկեղեցիները լցուած են լինում աղօթողներով, որոնք կանգնած են լինում վառած մոմերով և ժամերգութիւնից յետոյ ամենքն էլ շտապում են և աշխատում այդ մոմերը չ'հանգցրած տուն հասցնել և նոցա հալուածքից իւրեանց դռները և դիւարիները մէջ կաթեցնել, բայց արդէն եղբրնդէղներն չեն շինում: Տեղ-տեղ միայն կարելի է տեսնել խանութների առաջ ձգուած փոքրիկ խոտի կոտեր, որ խանութների տղայքը վառում են, կամ, լաւ է առել, այրում, ծխեցնում են իբրեւ լիշատակ Դըրընդէղի:

Գիւղացիք կարծում են, որ դըրէնդէղի ծխով ու կրակով այրում ու վերջացնում են «ժիւլտներին», որոնք երևում են Նոր-տարուն: Թոփոթի գիւղում կայ մի փոքրիկ ձորակ, որի եզերքում գտնուած կրաքարի ժայռերի տակը և ճեղքերում գոյացել են այրաձև փոսեր: Ահա այդ ժայռերից մէկը, որ կոչւում է «Յշդատ-ղայեան», մասնաւորապէս ծառայում է իբրեւ «ժիւլտ» այրելու տեղ: Դըրընդէղին գիւղի տղայքը հաւաքուած են վերոյիշեալ ձորակը, խոտ են ձգում «Յշդատ-ղայեայն» տակ գոյացած փոսի մէջ և այրելով երկար ծխեցնում են: Եթէ այդ ժամանակ մէկը նոցա հարցնէ, թէ «Տղայք, ինչ կանիք», նոքա կ'պատասխանեն. «ժիւլտ կերինք»: Նոյն կարծիքը դըրընդէղի մասին ունին և քողաքացիք, միայն որ նոքա այս-տեղ «Տերինտաղի» կրակի ու ծխի մէջ այրում, ոչնչացնում են ոչ թէ «ժիւլտներին», այլ «խոնջուղներին», որոնք նոյնպէս երևում են Նոր տարուն:

Քարեկենդանին նախիջևանցիք ասում են «Քարեկենանք» և անց են կացնում նորան, ամբողջ շաբաթը, նամանաւանդ վերջին երեք օրը միմեանց մօտ հաւաքուելով-բարիկենանք նստելով, կեր ու խում անելով, քաղաքի հարևաններն ընտիր սահանակներով, իսկ հասարակ ժողովուրդն ու գիւղացիք «ծուկի չանաներով» ¹⁾ փողոցէ փողոց շրջելով ու գոռաքանալով:

¹⁾ Չանա=սահակ:

Նախիջևանցւոց յատուկ սովորութիւնն է այդ ուրախութեան օրերում գիմնականորտելու-«Ջամալ»¹⁾ ըլլալու և զիշերներն իւրեանց ցանկացած տներն այցելելու: Երիտասարդներն ու աղջիկները դորանով միջոց են ստանում իւրեանց հաւանածները տները դնալ և ծպտեալ պարել ու զուարճանալ նոցա հետ: «Ջամալները» շրջում են խումբ-խումբ, խմբերը բաղկացած են լինում միմեանց ազգական, ծանօթ ու բարեկամ աղջիկներից ու երիտասարդներից, որոնք զանազան դիմակներ ու զգեստներ են հագած լինում: Մի խումբը ներկայացնում է հարս ու փեսայ իւրեանց մերձաւորներով, միւսը-հոգւորականներ՝ կոյս, քահանայ, արեղայ, երբորդը՝ բոշաներ, չորբորդը գօրականներ, և այլն և այլն:

«Ջամալները» սովորաբար չեն խօսում, որովհետև վախենում են, որ ձայնից ու խօսելու ձևից ճանաչուեն: Նոքա մի տուն մտնելու, կամ երգում են, կամ դաշնամուր նուազել տալիս ու պարում, կամ, վերջապէս, ինքեանք են նուազում և ձեռները շարժուածքով ու փոխած ձայնով զանազան սրբանութիւններ, կատակներ անում, զուարճանում ու զուարճացնում տնեցւոց:

Բուն բարիկենդանի, կամ, ինչպէս նախիջևանցիք ասում են, Մեծ-բարիկենանքի վերջին երկու օրը ցերեկով էլ փողոցներում երևում են «Ջամալներին» խմբեր, որոնք կամ ձիաւորուած, կամ սալլերի վերայ նստած դառ ու զուռնայով կամ երգեհոնով, հարայ-հրոցով, պարելով ու ձիարշաւ լինելով շրջում են փողոցէ փողոց, կանգնում են խանութների առաջ, մտնում են տները բակերը ու փող են հաւաքում: Դա նախիջևանի հայկական կառնաւալի պրոցիսսիոններն են, որոնք զիւղերում սովորաբար ներկայացնում են հարս ու փեսայի հանդիսաւոր ընթացքը, իսկ քաղաքում, բացի հարս ու փեսայի ընթացքից, և ուրիշ պատկերներ:

Բացի այս բոլորից, նախիջևանի զիւղերում մնացել է ուրիշ շատ հայաբնակ տեղերին յատուկ բարեկենդանին ընդհա-

¹⁾ Զամալ—գիմնականոր:

նուր ձիարշաւ սարքելու սովորութիւնը: Գիւղացի կտրիճները դուրս են դալիս դաշտը և չխօչիւ են դալիս, այսինքն ձիարշաւ են լինում, աշխատելով իրար առաջը տալ և շուտ հասնել նշանակուած տեղը:

Յուն բարեկենդանի վերջին օրը-կիրակի երեկոյեան Նախիջևանի պառաւները-«Մեծաները» կամենալով իւրեանց թառներին, կամ առհասարակ տան մէջ եղած մանուկներին ժամ առաջ քնած տեսնել, սովորաբար ասում են նոցա, «Հայտա, տղաք, ասօր կանուխ պառկէք, որ առաւօտն ալ կանուխ էլ լիք տեղերէդ ու տեսնիք «Մըւմըւասը», որ քիշերը տէրտէրը պիտ բերէ ու կախէ»:

Մ Ե Ն - Պ Ա Ս

Մեծ-պատին նախիջևանցիք ասում են «Ախացք», այսինքն աղուհայ, և միմեանց շնորհաւորելուս ասում են. «Ջնաւոր ախացք»: Պատ բռնելու սովորութիւնը գիւղերում պահպանուել է բոլոր մաքրութեամբ, իսկ քաղաքում վերացել, կամ լաւ է ասել, վերանալու վերայ է: Չորեքշաբթի և Ուրբաթ իսպառ չեն պահում. պահում են միայն շաբաթապատերը և Քառասնորդաց պատը, այն էլ միայն ծերերը և Հաղորդուողները:

Այնպէս Մեծ-պատը պահողների թիւը շատ սակաւ է, առհասարակ պահում են մի կամ երկու շաբաթ Հաղորդուելուց առաջ: Պատի վերանալու հանգամանքն առաջ եկած պէտք է համարել երկու գլխաւոր պատճառից՝ ընդհանրապէս պատի այս գաղթական հայերի աչքին իւր նշանակութիւնը կորցնելուց և տնտեսական հանգամանքներից: Պատուց կերակուրներն աւելի թանկ են նստում, քան թէ ուտուցը, որովհետեւ պատուց կերակուրների գլխաւոր նիւթերից մէկը՝ բանջարեղէնը այս կողմերում պակասում է: Մեծ-պատին այս կողմերում դաշտերը դեռ ձիւնով ու սառուցով են պատած լինում, ուրեմն և խօսք չի կարող լինել թարմ կանաչեղէնի մասին. զանազան բանջարեղէնի բուսուածքներ էլ շատ քիչ է լինում, որովհետեւ այս

կողմերում, նախ, ուտելու կանաչեղէնի տեսակների թիւը շատ սահմանափակ է, եղածներն էլ վատ տեսակից են, կամ բերովի ու թանգ են, երկրորդ ժողովուրդն էլ սովորութիւն չունի առանձին կերպով կանաչեղէն ու բանջարեղէն գործածելու կամ իբրեւ առանձին կերակուր, կամ ուրիշ կերակուրների հետ իբրեւ համեմունք:

«Բանջար», որ այս դաղթականները լեզուով ընդհանուր անուն չէ, այլ բանջարեղէնի միայն մի տեսակի, «թաթրան», «շուշան», «կարդմա», և «ծեթրին» — ահա սոցանով սահմանափակուում է այն վայրի բանջարների թիւը. որոնք գործ են ածում այս կողմերի հայերի մէջ իբրեւ առանձին ուտելիք, կամ բուսուածքի նիւթ և կամ իբրեւ համեմունք: Բանջարը կամ տապակում են, կամ նորան սամսալի մէջ են դնում, թաթրանը ուտում են հում-հում, վերայից կաշին հանելով, կարդման ուտում են հացով նոյնպէս հում-հում, շուշանը բռնում են աղաջրով և պահում ձմեռուայ համար, իսկ «ծեթրին» կամ «թրին» մաքրում, ծեծում, մանրացնում և պահում են իբրեւ համեմունք «թաթար բերեհի» և «խաշըխ բերեհի» կոչուած կերակուրների համար, որոնք նախիջևանցուց ամենասիրելի խորտիկներն են:

Զնայելով բանջարեղէնի և ընդհանրապէս գործածելիք կանաչեղէնի այսպիսի սղութեան, այնուամենայնիւ նախիջևանցիք իւրեանց սեղանը պատրաստում են շատ վայելուչ կերպով: Նոքա սեղանի վերայ սովորաբար դնում են, բացի զանազան սնկի ջրից պատրաստած պասուց ապուրներից, «սիսեռի» թափից արեւածաղկի կամ, մանանխի իւղով տապակած կարտոֆիլից և ալիւրաշաղախ արած ու տապակած սնկից, և ձիթապտուղ, խաշած ու մանրած սունկ, կապառ, խաշած, տրորած ու պահեցրած բակլայ, բոհրած կաղին», չոր մրգեղէն, «հաւուայ» և անուշահամ «սարալլը»:

Պատի երկուշարթին կոչուում է բակլայ-խորան, այսինքն բակլայ ուտելու օր, կամ պասուց կերակուրների ուտելու օրերի սկիզբը: «Բակլայ-խորան» կատարելու և առհասարակ միմեանց այցելելու ու «ախացքը» շնորհաւորելու սովորու-

Թիւնը քաղաքում արդէն վերացել է, իսկ զիւղերում դեռ կատարուում է բոլոր ճշգրտութեամբ: Գիւղացիք այդ օրը հաւաքուում են միմեանց տուն, շնորհաւորում են միմեանց ախացքը, ուտում, խմում են, քէֆ են անում, պասը սկսելով ու «Լուացալուք-սրբացարուքի» հանդէսը կատարելով: «Յակալ-խորան» զիւղերում տնէց տուն շրջում են ցիգանները և ժողովում են ուտասաց կերակուրների մնացորդը, կամ, ինչպէս գիւղացիք ասում են, «խալխան-խալխանը», պասի երկուշաբթին էլ կախում են առաստաղներից ու սննեակի անկիւններից աւանդական Սոխն եօթը փետուրով, որ այս զաղթականները կոչում են «Մըռմըռաս», որով վախեցնում են երեխաներին, սաստում են պասը լուծողներին:

Մըռմըռասի փետուրները սովորութիւն կայ դարդարելու գոյնզգոյն ժապաւէններով: Ամեն մի շաբաթուայ փրցնելու փետուրն ունի իւրեան յատուկ գոյնի ժապաւէնը. Զատիկինը կարմիր է, Ծաղկազարդինը կանաչ, Լուսաւորչինը սպիտակ, իսկ միւս շաբաթներինը սև: «Մէջինքին», որ գալիս է շաբաթուայ մէջտեղը, ուրեմն և փետուր փրցնելու օր չէ, սովորաբար կտրում են այդ շաբաթը փրցնելու հերթական փետուրի կէսը, որով, ի հարկէ, ուզում են ցոյց տալ, թէ պասը կէս է եղել: Նոյն «մէջինքին» սովորութիւն կայ մի առանձին տեսակ հաց պատրաստելու և աղքատներին բաժանելու: Այդ հացը, որ կտրակ, մէջը ուռուցիկ ձև ունի և որի երեսը մեղրաջուր է քսուում, կոչուում է «պալից»: Կան այնպիսիներն էլ, որոնք «պալիցի» տեղ պատրաստում են «Չորակ», որ նոյն պալիցի ձևն ունի, միայն որ երեսը մեղրաջուր չի քսուած:

ԾԱՂԿԱԶԱՐԴԻ ՆԱԽԻՉԼԱՆԳԻ ԵՒ ԶԱՏԻԿ

Ծաղկազարդին նախիջլանցիք ասում են «Զառգարդար» և «Ծառկոտրունք»: Առաջինը նոյն՝ Ծառգարդար, բառն է որ սովորաբար դործ են անում շատ տեղերում հայերը, երկրորդն առաջ է եկել ուս. կոտրատելու ու բաժանելու գործածութիւնից:

ՍրՀնած ճիւղերը, ինչպէս ամեն տեղ, այստեղ էլ Հիւսում, փաթաթում են միմեանց Հետ, կազմում են մի մեծ օղբունիւ տեղով և պահում են ամբողջ տարին: Գիւղացիք այդ օղբրի միջով անց են կացնում վառեալներին և առհասարակ Հաւ ու ճիւր, որ նոքա դէր լինին, որ «թուլլու գոշլու» լինին, ինչպէս ասում են նոքա: Երբ որ սաստիկ քամի է բարձրանում և փոթորիկ է լինում, նախիջևանցիք նոյն օրՀնած ճիւղերը խաչաձև միմեանց վերայ դնելով ու Համբուրելով, ձգում են կրակը և այլում, Հաւատացած լինելով, որ դորանով փոթորիկը կ'աւազարի, կ'վերջանայ: Սովորութիւն կայ օրՀնած ճիւղերով միմեանց մէջքի զարնելու և ասելու, «մէջքը տեղրկամքը տեղը»: Աւագ-Հինգշաբթի լոյս Աւագ-ուրբաթ գիշերը, որ ուրիշ տեղերում կոչուում է «Չարչարանաց գիշեր» կամ «Սգի գիշեր», նախիջևանում կոչուում է «Տէր-Մեղալի գիշեր»: Նախիջևանի բոլոր եկեղեցիներն էլ մեծագին, ոսկեզօծ, զարդարուն դադաղներ ունին, որ Աւագ-ուրբաթ օրը դնում են եկեղեցու մէջտեղը և նոցա վերայ յարդարում Քրիստոսի գերեզմանը: Դադաղների վերայ ձգուած է լինում ոսկեթել և արծաթաթել ուռուցիկ Հիւսումածքով խաչելութեան պատկերը, որ առանձին պատուանդանի վերայ դնելով, շքեղ թափօրով ուրբաթ երեկոյ Հանում են եկեղեցուց և ահագին ամբոխով շրջապատուած շրջեցնում են եկեղեցու չորս կողմը: Զատ Հետաքրքրական տեսարան են ներկայացնում այդ թափօրները: Եկեղեցու դանդաղները, որ այստեղ Հնչեցնում են ոչ զոյգ, Հայկական եղանակով, այլ ռուսական ձևով ու եղանակով, դողանջում են, քրշոցները զնգզնգում են, ահագին դամբարները, որ երկու մարդ տանում են թափօրի առաջից, փայլփլում են և աղօտ լոյս են տարածում խաչ ու խաչվառի և հոգևորականների շքեղ ըզգեստների վերայ, իսկ աղօթողները քնմեռանդութեամբ խառնուում են խաչելութեան պատկերի չորս կողմը, աշխատելով, զոնէ, մի մատի ծալքով էլ է կպչել պատկերի պատուանդանին:

Զատիկի պատրաստութիւնը սկսում են տեսնել վերջին շաբաթուայ Հէնց սկզբից, և այդ շաբաթուայ ամեն մի օրը Համարեա՞ ունի իրան յատուկ պատրաստութեան առարկան կամ

զբաղմունքը: Երկուշաբթի սրբում մաքրում են տները — «տուն դուս կ'ձգեն», Երեքշաբթի և Չորեքշաբթի «Փաթիր» են պատրաստում, Հինգշաբթի Հաւկիթ են ներկում, Ուրբաթ գատկահաց — «պառքա» են թխում և Չարաթ օրը ճրագալուցի՝ ընթրիքի պատրաստութեամբ զբաղւում: Ճրագալուցի ընթրիքը յարդարում են ըստ ամենայնի յար և նման ծննդեան ճրագալուցի ընթրիքին:

«Փաթիր» են ուտաց քաղցր խմորից պատրաստւած մի տեսակ թխուածք է, որ պատկի ձև ունի և ներկայացնում է Քրիստոսի փշեայ պսակի լիշատակը. Ժողովուրդ չ'հասկանալով բառի նշանակութիւնը և թխուածքի խորհուրդը, աղաւաղել ենորան և, փոխանակ «Պսակի» քանիւ, ասում է «փոթիր»:

Հաւկիթը սովորաբար շատ է ներկուում, որովհետեւ նա Հարկաւորում է ոչ թէ ճրագալուցին թաթախելու համար և գատկի սեղանը դարդարելու համար, այլ և գատկին յաջորդող առաջին երկու շաբաթը Հիւրերին ալցելութիւն անողներին Հիւրասիրելու համար: Նախիջկանցւոց մէջ կարծիք է տարածուած, թէ գատկական Հաւկիթը շատ ու շատ երկար է գլմանում, չի փչացնուում: Հաւկիթ խաղալու կամ կռուեցնելու սովորութիւնն այս գաղթականների մէջ համարեալ թէ իսպառ վերացել է, կամ, դուցէ, հէնց սկզբից էլ չի եղել:

Ջատկի «Ախաւի» սովորութիւնն չ'կայ: Ճիշդ է, նախիջկանցիք էլ մատաղը սիրում են և յաճախակի եկեղեցիների ու վանքերի դռներում մատաղ են բաժանում, բայց ուրիշ տեղերում այնքան ընդունուած ընդհանուր մատաղ մորթելու, եփելու և եկեղեցիների բակում «ազապի» կամ սիրոյ սեղան պատրաստելու ու ուտելու սովորութիւնն իսպառ վերացել է:

Ջատկին, երբ ձիւները հալուում են, գետինը տաքանում է, կանաչները ծլում են և երևում է «գատիկ» կոչուած կարմիր միջատը, նախիջկանցիք առնում են նորան, դնում իւրեանց ափի մէջ և հարցնում. «Խռիմի ճանքան ճըն է», և ՚ի հարկէ, պատասխանը չեն ստանում, որովհետեւ գատիկը խռապելով դէսուղէն է փախչում: Այս սովորութիւնը պատմական հիմք ունի և շատ դեղեցիկ բնորոշում է այն անկանքի դը-

բութիւնը, որի մէջ ընկել են դաղթականներն իւրեանց գաղթելու առաջին տարին, երբ զեռ ոչ արտոնութիւններէ հրովարտակն է ստացուած եղել, ոչ էլ նոցա ընտելութեան համար մի որոշ տեղ է սահմանուած եղել: Փախչել, վերադառնալ կարելի չի եղել, որովհետեւ խիստ հսկողութիւն է եղել, մի հաստատուն ընտելութեան տեղ էլ չեն ունեցել. նոքա իսկ խուճապել են, ինչպէս գատիկը ձեռքի ափի վերայ շուարած դէս ու դէն է փախչում ու ճանապարհ չի գտնում ազատուելու:

Ուհառարակ թաւիմ-աղասիին ¹⁾ մասին գաղթականների մէջ շատ լիշողութիւն չի պահպանուել: Բացի Ղալմի ճանապարհը դատկից հարց ու փորձ անելու սովորութիւնից և մի քանի մանկը-մուկը լիշողութիւնից, պահպանուել է և՛ հետեւեալ փոքրիկ երգը, որ անկասկած գաղթականներն իւրեանց հետ Ղալմից են բերել Նախիջևան, որովհետեւ երգի բովանդակութեան հիմքը կազմող դործողութիւնը հէնց կատարուում է Ղալմում:

Հենդեկը ինկայ, սանդը գտայ,

Սանդը տարի, չորնին տուի:

Չորանը ինձի գառը տուեց,

Գառը տարի ազալիս տուի,

Աղաս ինձի չալ ձի տուեց,

Չալ ձին հեծայ, Ղարասու դնացի.

Ղարասու թաթաւ կուգար,

Թաթաւ կուգար, սէլ կուփապէր,

Երկու աղջիկ սէջր կանէին —

Մէկը մեծ էր, մէկայը պղտիկ.

Մեծին անցայ, բարեւ տուի,

Պղտիկին ալ մայիլ էղայ,

Առանց ստրկի խայել էղայ. ²⁾

ԿԱՆԱՆ ԿԻՒՐԱԿԻ ԵՒ ՉՈՐ

Ջատկից լիտոյ, կանաչ կիւրակէին Նախիջևանցիք սովորութիւն ունին դաշտ դուրս գալու և զբօսանք կատարելու: Քաղա-

¹⁾ Թաւիմ-աղասի=Ղրիմի թերակղզի:

²⁾ Այս երգը հազորդել է մեզ օր. Թագուհի Չուբաբեանը:

քացիք սովորաբար գնում են զբոսանքի «Ախսայի-Գերէ» կոչուած ձորակը, որ գտնուում է քաղաքի Հիւսիս-արեւելեան կողմը և որի միջով հոսում է մի սառնորակ առուակ և գնում, թափուում է Դոն գետը: «Ախսայի-Գերէ» անունը լիշեալ ձորակը ստացել է առուակից, որ, ինչպէս երևում է, Հին ժամանակները կոչուել է տաճկերէն «Ակ-Սու», իսկ լիտայ թուրքաց լիդուին անտեղեակ ժողովուրդի բերանում աղաւաղուել, դառել է «Ախսայ»: Գիւղացիք էլ նոյն զբոսանքը կատարելու համար դուրս են դալիս իւրեանց գիւղերը շրջապատող արտերն ու դաշտերը: Այդ զբոսանքի օրն է, որ աղջիկները և կանայք սովորաբար քաղում են «ծեթրիներ», բերում տուն, մաքրում և պահում ձմեռուայ համար: Ծեթրիներ գաղթականները շաղ են տալիս վերոյիշեալ «խաշըլի-բօրէՀին» և «թաթար-բօրէՀին» կերակրների վերայ, որոնք, ինչպէս ասել ենք, նախիջևանցւոյ սիրելի խորտիկներն են:

«Խաշըլի-բօրէՀին», որին Ռեսաւարացիք «Ականջապուր» հայերէն անունն են տալիս, մի տեսակ ապուր է, որ պատրաստուում է մածնախառն մօխ արգանակից և ականջի ձևով շինած «բօրէՀիներից», այսինքն մսով խճողած խմորիկներից, իսկ «թաթար-բօրէՀին» բաղկացած է միայն մածնախառն և իւղախառն բօրէՀիներից, առանց արգանակի: Այդ բօրէՀիներով սովորութիւն կայ բազմ փորձելու: Ականջիկներից մէկի մէջ գնում են մի միլիակի հատիկ, և ում որ ուտելու ժամանակ դուրս է գալիս այդ միլիակը, նա տան մէջ բաղդաւորն է համարուում: Նախիջևանում ձմեռը շատ երկար է տևում, և թէև ձիւն շատ չի գալիս և եկածն էլ շուտով հալուում է, բայց ցոլորտը խիստ երկար է շարունակուում: Գարուն, կարելի է ասել, որ համարեա թէ չ'կայ, այնքան աննկատելի է անցնում տարուայ այդ գեղեցիկ եղանակը Գօնի և Աղով ծովի ափերում: Տաքերն այնպէս անակնկալ կերպով են սկսուում, չանկարծակի այնպիսի երաշտութիւն է լինում, որ կարճ միջոցում զիջացած Հոգը ցամաքում է, նոր ծլած ու կանաչած արօտը թօշնում, գետինը ճաղճգում և հացահատիկների արմատները բացուում ու այրուում են: Ահա Հէնց այս պատճա-

ուով սովորութիւն է դարձել թէ գիւղերում և թէ քաղաքում ամեն տարի անդատան անելու, օրհնելու հոգն ու ջուրը և Աստուծոյ զթուփիւնը խնդրելու երկիր դովացնելու համար: Երբ հառարակաց մաղթանքն է ահա, որ ծնկաչոք կատարուելու պատճառով ժողովուրդը կոչում է «չոք» և որ նամանաւանդ քաղաքում կատարուում է շատ հանդիսաւոր կերպով: «Չոքի» նախընթաց օրը, որ սովորաբար լինում է շաբաթ, երեկոյան հանդիսով և խուռն բաղմութեամբ բոլոր եկեղեցիներէ մասունքները բերում են Ս. Լուսաւորիչ մայր-եկեղեցին, և բաղմեցնում սեղանի վերան և հսկումն կատարում — «Եկեացէ՛ք ասում: Միւս օրը — Վիրակէ — քաղաքի բոլոր հոգեւորականութիւնը հաւաքուում է մայր-եկեղեցին և հանդիսաւոր պատարագ մատուցանելուց յետոյ, իսկ ու խաչվառով, մասունքներով դուրս են գալիս եկեղեցուց և չորս կողմը ծնկաչոք մաղթանք կատարում: Դոյնը կատարում են և գիւղացիք, իւրեանց գիւղերում դանուած ջրերը օրհնելով, դաշտ դուրս գալով, օրհնած ջուրը շախ տալով և «Թաթափի մատաղ» անելով: Չալթրոցիք այդ ժամանակ օրհնում են իւրեանց սուրբ համարուած «Սալըխ-Սու» ջրհօրը, իսկ Թուխտեցիք իւրեանց գիւղի մեծ աղբիւրը — «չովրախը»:

Վ Ի Ճ Ա Կ

Նախիջևանցիք էլ, ինչպէս պատմում են ծերունիները, Հին ժամանակները սովորութիւն են ունեցել ամեն տեղ ընդունուած կերպով վիճակ ձգելու և դորանով իւրեանց բաղդը փորձելու:

Համբարձման տօնի նախընթաց օրն եօթ աղջիկ լուռ ու անտես զնում են եղել ջու հանելու եօթը ջրհորից և ծաղկէփնջերով զարդարելով ու մետաքսէ կտորով ծածկելով ջրամանը, տանում են եղել նորան մի ծառի տակ և պահում պարտիզում: Միւս օրը պատարագից յետոյ հաւաքուում են եղել սղջիկներ և կանայք և նստելով պարտիզում կանաչի վերայ և սափորը

մէջ բերելով, մէջը ներկայ գտնուողներէն ամեն մէկը մի ուրիշ է ձգում եղել: Այնուհետև կանանցից մէկն իբրև նախընտրանք ասում է եղել.

«Վիճակ, վիճակ,

Վիճակի չիշակ»,

Վարդ, մանուշակ»,

«Օսկի կօճակ».

Խօսքերը, և սկսում է եղել վիճակահանութեան կարգը: Ամեն մէկը մի մի տուն վիճակի երգ է ասելուս եղել և հանել սափորից մի իւր. որի ձգած իբր գուրս է գալիս եղել, նորան էլ լարմարեցնում են եղել երգի իմաստը:

Այժմ այդ հին, գեղեցիկ սովորութիւնը քաղաքում իսպառ վերացել է, վիճակի երգերն էլ մոռացուել են և պահպանուել է, այն էլ միայն մասամբ, զիւղերում: Մինչև ցայսօր դեռ գիւղացի կանանց և աղջիկների բերանում տալու էին վիճակի այդ վաղեմի երգերից մի քանի տուն բան, որ մեզ յաջողուեց մի պառաւի ասել տալ և զրի անցնել:

1

Կանանչ դումդան ¹⁾ բռնէի,
Կանանչ պաղչայ ջրէի,
Բիլրիլ ձի հեծցունէին,
Ջուտ մուրափս հասցունէին:

2

Ես ձագ էի ճրտվորտայի,
Օսկի ունի կրտկրտայի,
Մարգարիտէ թիւ շարէի,
Ալեմին ²⁾ Սուլթան ըլլայի:

3

Մանուկն էր մօթին դնաց,
Օսկի կացինը ձեռքը,
Քանի քամին քարին կ'զարնէր,
Կ'ստաղար լուսինկան ծոցը:

4

Յերու ունէի մէկ գօտի,
Սո տարի ունեցայ երկու գօտի
Երկուսն ալ տատու [սուշ, ³⁾],
Տուշմանիս աչքը փուշ:

5

Օսկի կիթիլք բռնէի,
Երծաթ մակաթ զարնէի,
Սընոց տանէի,
Բարնոց բերէի:

6

Վերէն ինկաւ մէքամ բալիք,
Իկաւ, սեղանիս դուռ կաշնեցաւ,
Սուրբ սեղանիս դուռ բացուեցաւ,
Տաճարիս դուռ բացուեցաւ:

¹⁾ Ղրւմ դան—ջրաման: ²⁾ Ալեմ—աշխարհ: ³⁾ Տու տու խուշ—գրախաւան:

7

Մինտար մինտարին վրան,
 Հրամբ, նստի վրան.
 Ըռւտ ուռ ու շուտ խաղուլ արմ,
 Զիգայ չոր քամին վրան:

8

Վարի տունը գնացի,—
 Քամբակ գզած, դրած.
 Վերի տունը գնացի,—
 Նաց էփած, դրած:

9

Էլլայ, նայեցայ աշխրբիս վրան,
 Տասուերկու լուծ լծուած էր.
 Ան ալ իմիս՝ նասիպիս¹⁾ վրան,
 Իմիս պաղղաւորութիւնիս վրան:

10

Քոյսը էրկան է, էրկան է,
 Հալաւ տաճա էրկան է.
 Խանէ խանէ քայլէի, ²⁾
 Թօզը էրկինք հանէի: ³⁾

Վարդաքում ալժմ նոյն իսկ Համբարձման Հինգշաբթի օրը միմեանց տուն են հաւաքում աղջիկներն ու երիտասարդները և թերթիկների վերայ դրում են զանազան սրբերի ու սրբուհիների անունները Այնուհետև վիճակաճանութեան պէս Համբարձման թերթիկները. ում ինչ սրբի անուն գրած թերթիկ է դուրս գալիս, նա էլ գնում է ս. Համբարձման եկեղեցին և նոյն սրբի պատկերի առաջ մոմ է վառում ու աղօթում, որ իւր «մուրաւոր» կատարուի: Այդպիսի վիճակաճանութեան ժամանակ լաճախակի այնպէս է պատահում, որ ներկայ գտնուող և վիճակաճանութեան մասնակցող երիտասարդներին դուրս է գալիս ներկայ գտնուող և վիճակաճանութեան մասնակցող աղջիկների անունով սրբուհու անուն և ընդհակառակը: Գորանից դուշակում են, թէ ում է վիճակուած, որին հարոնանալ ու փեսայանայ: Վիճակի այս երկրորդ տեսակը, որ այնքան քիչ է կատարուում, որ կարելի է նոյնպէս արդէն վերացած Համբարձման, կոչուում է «Փոքր վիճակ», հակառակ առաջին տեսակին, որ կոչուում է Մեծ-վիճակ:

¹⁾ Նասիպ—բաղդ. ²⁾ Խանէ խանէ քայլէի—փողոցէ փողոց շրջի: ³⁾ Վիճակի այս երկրորդ մի վարիանտն էլ տպագրուած է «Нахм. чевансий Говоры»-ում.

ՎԵՐԻՇՎՈՒ Ս. ՅԱՅՈՎԱՐ ԵՒ ՈՒԽՏԱՅԻՆԱՅԻՆՈՒԹԻՒՆ

Վարդավառին նախիջևանցիք էլ «Վարթէվոր» են ասում: Միմեանց վերայ ջուր սրսկելու—«վարթէվոր անելու» կամ «վարթէվոր խաղալու» սովորութիւնը քաղաքում բոլորովին վերացել է և պաշտօնաւել է միայն դիւղերում: Վարդավառին կատարում է նախիջևանցւոյ տեղական ամենամեծ ուխտադնացութիւնը դէպի Ս. Խաչ վանքը: Առհասարակ նախիջևանցիք, ինչպէս և ուրիշ տեղերի հայերը, շատ են սիրում ուխտադնացութիւն և կատարում են նորան ամեն տեղ ընդունուած կերպով: Նոքա օրերով մնում են ուխտի տեղերում, մատաղներ են մորթում, ուտում, խմում, պարում են և քէֆ ու ուրախութիւն անում:

Բացի սովորական մատաղացուից—ոչխարից, նախիջևանցիք սովորութիւն ունին մատաղ անելու և աքաղաղների և այդ մասնաւորապէս ս. Յակովբայ տօնի օրը: Առհասարակ ս. Յակովբայ տօնի նախընթաց օրն ամեն տուն գնում է այնքան աքաղաղ, որքան տանն արու անդամ կայ, սկսած դիտցիկ մանուկներից և վերջացած մեծ մարդկանցով ու ծերունիներով: Հետաքրքրական պատկեր է ներկայացնում այդ օրը քաղաքի շուկան. աքաղաղ է, որ ամեն կողմից բերում են քաղաք ծախելու, որովհետեւ, բացի հայկական գիւղերից, շրջակայ բոլոր գիւղերում էլ յայտնի է լինում, որ այդ օրը հայերն աքաղաղ են գնում մատաղ անելու, ուրեմն և մեծ պահանջ կայ նախիջևանի շուկայում: Աքաղաղների կռկռոցը, «մաթառաղներին»¹⁾ խրեանց «խորոզներին» տուած գովասանքը, գնողների սակարկութեան ձայները մարդու ականջ են իւրացնում: Ամեն տեղ միայն աքաղաղ է երևում—ոսպիւրի վերայ, «տտերի վերայ առևտուր անողների» ձեռքին, գետնի վերայ թափած, կողովների մէջ—ամեն տեղ միայն աքաղաղի մասին է խօսքը, ամեն կողմից միայն «խորոզ» խօսքն է, մարդու ականջին հասնում:

Միւս օրը—տօնի օրը մատաղացու աքաղաղներին տանում

¹⁾ Մաթառաղ կոչւում են այն մանրամասնները, որոնք գիւղացիներից ապրանք էժան գնով առնում են ու ձեռաց թանգ գնով վաճառում:

են եկեղեցիների ըստը, մորթիւն են տալիս, կամ ինքեանք են մորթում և տուն բերելով ու խաշելով, մաս-մաս են անում ու սովորական մատաղի պէս Հոսք վերայ դրած բաժանում դրացիներին:

Թէ ինչից է առաջ եկել աքաղաղ մատաղ անելու այդ սովորութիւնը լատկապէս ս. Յակովբայ տօնին, — նախիջնանցիք ինքեանք էլ չ'դիտեն: Նոքա այդպէս իւրեանց Հայրերից տեսել են, այդպէս էլ աւանդաբար կատարում են: Ճիշդ է, ծերերից ռմանք այդ մասին պէս-պէս պատմութիւններ են անում, բայց, մեր կարծիքով, դոցանից և ոչ մէկը չի բացատրում այդ սովորութիւնը. դոքա — այդ պատմութիւնները բոլոր ևս լետոյ դտած — Հնարած բաներ են և ցոյց են տալիս աւելի ձգտումն մեկնելու այդ սովորութիւնը, քան թէ խկապէս մեկնում են: Ոմանք, օրինակի Հոմար, պատմում են, թէ երբ որ ս. Յակովբ, Մծրնայ Հայրապետը վախճանել է, նորա գերեզմանի վերայ այնքան ոչխար են մատաղ արել, որ ձգուած փորտոքի և աւելորդ մասերի նխելուց և դարչաՀոտութիւնից ժանտախտի պէս մի վարակիչ Հիւանդութիւն է առաջ եկել և օկոնկ կտորել ժողովուրդը: Հասկացող է իմաստուն մարդիկ ցար վերջացնելու նպատակով ժողովրդին խորՀուրդ են տուել, ոչխարի փոխարէն, աքաղաղ մատաղ անելու, Հասկացնելով, թէ սուրբը ոչխարի մատաղ չի ընդունում: Ոմանք էլ պատմում են, թէ մէկ անգամ ս. Յակովբը զնում է մի տեղ և տեսնում է, որ այդ տեղի ժողովուրդը տանջուում է մի տեսակ Հիւանդութիւնից: Սուրբը պատուիրում է աքաղաղի միս ուտել, և բոլորեքեան առողջանում են, ուստի և երբ վախճանում է նա, սովորութիւն է դառնում 'ի պատիւ նորա աքաղաղ մատաղ անելու, և այլն և այլն:

Բացի Ս. Խաչ վանքի մեծ ուխտադնացութիւնից, նախիջնանցիք ունին այլ ևս բազմաթիւ սրբատեղեր, որոնց ուխտերը նոքա կատարում են մեծ ջերմեռանդութեամբ: Համարենք ամեն մի եկեղեցի, թէ քաղաքում և թէ գիւղերում ունի իւր առանձին ուխտի օրը: Ս. Խաչ վանքը, բացի վարդավառից, ունի ալ ևս ուրիշ ուխտի օրեր: Թովտի գիւղի «Սալըխ-Սուս կոչուած աղբիւրը, որի ջուրը բուժիչ զօրութիւն ու-

նի, որովհետև զիւղացիներէց մէկի տեսիլքով լոյս է իջել նորա վերայ, և որի վերայ մատուռ է շինուած, ունի իւր ուխտի օրը. Ս. Խաչի մօտ գտնուած Սալըխ-Սուռ սողբիւրը, յորի վերայ նոյնպէս մի մատուածն շինութիւն կայ, դարձեալ ուխտատեղի է և վաճառ ուխտ զնացողներն այցելում են և ալլաղբիւրը: Մեծ Հռչակ է վայելում իբրև ուխտատեղի նամանաւանդ Նիսուրիթայ զիւղի ս. Կարապետ եկեղեցին, որի ուխտաւորը և մատաղը թէ քաղաքից և թէ զիւղերից տարին տասներկու ամիս անպակաս են լինում. մեծ Հռչակ է վայելում իբրև ուխտատեղի և քաղաքի ս. Գէորգ եկեղեցին, որի ուխտը կոչուում է խրտրելից, կատարում է ուխտազնացութեան բոլոր պարագաներով և տևում է երեք օր: Սյդ ուխտատեղիները, բացի նորանից, որ նոքա բաւականութիւն են տալիս ժողովրդի ջերմեռանդութեան, ալլ և ծառայում են իբրև աղջիկտեսի տեղեր նախիջևանցի երիտասարդների Համար. նամանաւանդ ալլ նպատակին ծառայեցնում են վարթէվորք և խրտրելիցը:

Նախիջևանցիք Հեռաւոր ուխտազնացութիւն կատարում են, գնալով Երուսաղէմ, Մշոյ ս. Կարապետը և ս. Էջմիածին: Նոքա շատ են սիրում Հաջիք զառնուլ, ուստի և իւրաքանչիւր նախիջևանցու մեծ բաղձանքն է, երբ նա Հասակն առնում է, գնալ ս. քաղաքը, տեսնել ս. գերեզմանը, ս. զլխագիրը և արժանանալ ս. լոյսի տեսութեան: Սովորաբար գնում են բարեկենդանին, մնում են ս. Յակովբում ամբողջ Մեծ-պատը, տեսնում են զատկական Հանդէսները և վերադառնում են տուն, բերելով իւրեանց Հետ Վեհ յորդանայ և ուրիշ սովորական բաներ: Ս. Էջմիածին նոքա գնում են առՀասարակ մեռնորՀնէքին Հայաստանեայց եկեղեցու ալլ նախական Հանդիսին ներկայ գտնուելու, ս. մեռնի կաթօսան Համբուրելու և աչքով ս. մեռնի եփ եկածը տեսնելու. իսկ ս. Կարապետ գնում են նշանուածները, որովհետև նախիջևանցի կտրիճներն իւրեանց զմուրաղին Հասնելու Համար Համարեան թէ միշտ ուխտած են լինում ս. Կարապետի գերեզմանը Համբուրելու: Մինչև ցայսօր դեռ ծեր մարդկանց բերանից կարելի է լսել խարիպ Միլքոն:

կոչուած կտրհի երգը, որ ուխտած լինելով ս. Կարապ'տ ուխտ
դնայու և Հիւանդութեան պատճառով չ'կարողանալով կատա-
րել իւր ուխտը, տանջուում ու Հայու մաշ է լինում: Վերջապէս
չ'կարողանալով դիմանալ, նա Հիւանդ-Հիւանդ ճանապարհ է
ընկնում դէպի Հայաստան իւր կտրին ընկերների հետ, բայց չը
Հասնելով իւր «մուրատին», նա հոգին աւանդում է Թիֆլի-
սում, կտակելով, որ իւր կտրին ընկերները, զոնէ, «մուրատը»,
այսինքն իւր ձին տանեն ս. Կարապետի դրանը կապեն:

Սխտի տարի ցաւ քաշիլ էր խարիպ ¹⁾ Մեղքոնը,

Ս. Կարապետ ուխտ արիլ էր խարիպ Մեղքոնը.

ձիւրս հեծանք ճամփովեցանք, գեղէն չէթ ²⁾ էլլանք,

«Չիմլալ, աղա, չիմլալ, աղա, ինքդ երթայիր»:

«Կնա, Մեղքոն, դնա, Մեղքոն, ուխտդ կատարէ»,

«Կովէ՛ գէնկուդ, ³⁾ կուսորդ խամլիդ, ⁴⁾ մի մնալ հայխէն»:

Կախեցի գէնկու, կուսուցի խամլիս, հասաչ նախշովան:

Ճամփովեցանք, ճամփովեցանք խաղ ու խուկումով,

Ճամփովեցանք մինչև Թամպը ⁵⁾ խաղալ-խնդալով:

Թամպէն էլլանք, Քափքայ հասանք, ոտքերս ուռեցաւ,

Քափքայէն էլլանք, սարը հասնք, սիրտս ուռեցաւ,

Սարէն էլլանք, Թիֆլիս հասանք, մէկ բան չիմացայ:

Հնչ աղաներ, հնչ աղաներ, ճարիս ճար գտիք:

Երկու տղաք խօսք մէկ էզանք, բօշտա բռնեցինք,

Մինչ որքի բօշտան ալ էկաւ, Մեղքոնը լմնցաւ:

Յիսուն չորս առխատաշներս ⁶⁾ լաց-գոռում էզանք,

Մենք փորեցինք, մենք Թաղեցինք մէկ հայ տէրտէրով,

Յիսուն չորս առխատաշներս չորս դին փաթթաց:

Յիսուն չորս առխատաշներս էլլանք, գնացինք:

«Մուրատս տարէք, ս. Կարապետին դուռը կապեցէք»:

«Բարև կանիք Խաչիկ ախօրս և բարախս»:

«Բարև կանիք Խաչիկ ախօրս և մամախս»:

¹⁾ խարիպ—ազատ: ²⁾ Չէթ—դաշտ: ³⁾ Զէնկու—ապանդակ:
) խամլի—մարալ: ⁵⁾ Թամպ—ձառն: ⁶⁾ Առխատաշ—ընկեր:

⁷⁾ Այս երգը մեզ հաղորդել է պ. Սեդրէ Զաթալաշեանը: Սա, ինչպէս
երևում է մտքից, խանգարուած և պակասաւոր է:

Ս. Կարապետի ուխտատուր կտրիճներէց է Մ. Նայրան-դեանցի «Մինին խօսք, մինին հարս» վէպի գլխաւոր հերոսը, որ նշանուած լինելով և իւր մօլորատին հասնելու համար ս. Կարապետին ուխտ արած ու գնացած լինելով, մինչև որ վերադառնում է ուխտից իւր նշանածին արդէն ուրիշին հարս եղած է գտնում: Նոյն վէպի մէջ հանգուցեալ հրապարակախօսը նկարագրել է, ՚ի միջի այլոց, և նախիջևանցեաց Ս. Խաչի «Սալիս-Սուլն», ուխտ գնալու և սուրբ աղբիւրի մօտ գրտնուած ծառերի վերայ հնոտիներ փաթաթելու, իբրև իւրեանց ցաւերն այնտեղ թողնելու նշան, սովորութիւնը:

Բացի այս ուխտագնացութիւններից, նախիջևանցիք կատարում են և մի ուրիշ ուտագնացութիւն. նոքա երբեմն ուխտ են գնում և Ագովի ափին գտնուած Մարիսկայի լուսաբնակ քաղաքի Տիրամօր հրաշագործ պատկերին: Այս վերջին ուխտագնացութեան սովորութիւնը նախիջևանցիք բերել են իւրեանց հետ Ղրիմից: Մարիսկայի քաղաքը, ինչպէս յայտնի է, հիմնարկուել է Նախիջևանի հետ միասին յոյների ձեռքով, որոնք հայերի հետ միաժամանակ նոյն պայմաններով և նոյն հանգամանքերի մէջ դուրս են եկել Ղրիմից և գաղթել Ռուսաստան, բերելով իւրեանց հետ իւրեանց ամենամեծ սրբութիւնը — Տիրամօր հրաշագործ պատկերը: Ղրիմի լուսնայ ս. Աստուածածին վանքը, որտեղից հանուած է այդ պատկերը, մինչև ցայսօր ևս գոյութիւն ունի և գտնուում է Բախչիսարայից 1¹/₂ վերստ հեռավորութեան վերայ «Ջըհուդ-կալէ» կոչուած Կարալիմ հրէաների աւերակ քաղաքի մօտ: Վանքը փորուած է միապաղաղ ապառաժի մէջ մի լեռնացքում, որ վանքի հետ միասին տեղացիները կոչում են «Մարիսկա»: Վանքի հիմնարկութեան մասին պատմում են հետևեալը: ԺԱ դարի կիսում թաթարները մայրաքաղաքը Բախչիսարայ տեղափոխուելու ժամանակները լեռների վերայ յանկարծ յայտնուում է մի վիշապ, որ սկսում է լափել շրջակայ յոյների բոլոր անասունները և մեծ սաբսափ է ձգում բոլորի վերայ: Միամիտ ժողովուրդը միջոց չունենալով լաղթել վիշապին, սկսում է ջերմեռանդութեամբ աղօթել և Աստուածամօր բարեխօսութիւնը խնդրել

այդ չար գաղանի գէմ: Մէկ օր յանկարծ մի գորեղ լոյս է երևում այժմ «Մարիում» կոչուած լեռնանցքի դժուարամատուց ապառաժներից մէկի վերայ և սպանութիւնները ու կոտորածները դադարում են: Քրիստոնեաներն աշխատում են բարձրանալ, լոյսի տեղը հասնել, բայց չեն կարողանում, որովհետև ապառաժը բարձր էր և միապաղաղ: Նոքա ձեռնարկում են աստիճաններ փորելու և մեծ աշխատք ու ջանք գելծ դնելուց յետոյ, բարձրանում են ապառաժի գագաթը: Այդտեղ նոքա տեսնում են լոյսի տեղում մի սուրբ պատկեր և վիշապի դիակը: Պատկերն իսկոյն տեղափոխում են ականաւոր քրիստոնեաներից մէկի տունը, բայց նա քանիցս անգամ նորից վերադառնում է իւր նախկին տեղը: Այն ժամանակ ժողովուրդը սկսում է փորել ապառաժը և մի փոքրիկ մատուռ շինելով, գտնողում է նորա մէջ սուրբ պատկերը և եկեղեցին կոչում է «ս. Աստուածածին», որովհետև պատկերի յայտնութիւնն եղել էր օգոստոսի 15-ին:

Նախիջևանցիք, որոնք դեռ Ղրիմում բնակուելու ժամանակ սովորութիւն են ունեցել ուխտ դնալու յունաց սուրբ Աստուածածինը, Նախիջևան տեղափոխուելուց յետոյ էլ չեն մոռալիցն նոյն սովորութիւնը և շարունակել են և մինչև ցայսօր ևս արունակ ուսն են «Մարիում» ուխտ դնալ:

Ուխտագնացութիւններին նախիջևանցի գիւղացիների զբաղաւոր գուարճութիւններից մէկն է գօտեմարտութիւնը, որ կոչուում է «գուռաշ»: Գուռաշը կատարում են գիւղացի կրտսերին՝ որ և գորանով քաջութեան համբաւ են ձեռք բերում թէ իւրեանց համագիւղացիների, թէ բոլոր հայ գիւղացիների և թէ իւրեանց հարսնացուների ու հաւանած աղջիկների աչքին: Հանդիսատես ուխտաւորներից, գլխաւորապէս գիւղացիներից մի ընդարձակ կրկէսի ձևով շրջան է կազմուում, որի մէջտեղը դրուում է դոմշի գլուխ: Ասպարէզ են դուրս գալիս գուռաշ եկողները և պտոյտ գալով գլխի չորս կողմը, աշխատում են յարմարութեամբ մէկգմէկի բռնել և գօտեմարտելով վայր գլորել ու չօքել հակառակորդի կրծքին, որ յաղթութեան նշանն է: Յաղթողը ստանում է շրջապատողների խրախուսանքը ու զովասանքը և իբրև յաղթութեան նշան տէր է դառնում:

գոմշի դիւին, որ ոյժի ու քաջութեան էմբլեմն է: Հին ժամանակները, երբ արդ օշերին սովորութիւն է եղել և գոմէշ մորթել, ասպարէզ է հանուել և գոմշի թարմ գլուխը և յաղթողն իւր յաղթանակն եփել, կերել է իւր համագիւղացիների, կամ, լաւ է ասել, իւր թաղեցիների հետ, և զուարճացել ու ուրախութիւն արել: Իսկ այժմ, երբ արդէն գոմէշ չի մորթուում, ասպարէզի մէջտեղը սովորաբար զրուում է գոմշի զանգը և յաղթողը քէֆ է անում իւր թաղեցի կտրիճների հետ, որոնք մեծ պարծանք են համարում իւրեանց համար, որ իւրեանց թաղն է յաղթող գուրս ևկել, և հպարտանում են միւս թաղեցիների առաջ: Այդ քէֆերի ժամանակ յաճախակի կռիւ է պատահում յաղթող կտրիճի թաղեցիների հետ, որոնք, 'ի հարկէ, նախանձում են չեն կարողանում դիմանալ և չ'պատասխանել իւրեանց հակառակորդների կծու ակնարկութիւններին ու սրահանութիւններին:

Ահասարակ նշխընթանի դիւզերում թաշականութիւնը շատ զարգացած է և «մաշկայական կռիւներ», որոնք յաճախ վերջանում են տուր ու գմբտով, վիրաւորանքով և մինչև անգամ մարդասպանութեամբ, դիւղական կեանքի սովորական երեւոյթներից են: Համարեմ ոչ մի քէֆ ու ուրախութիւն առանց կռուի չի վերջանում: Մի «մաշկայից» պսակ է գնում եկեղեցի, միւս «մաշկայի» երիտասարդները հաւաքուում են և կռիւ են սարքում պսակին մասնակցող երիտասարդների հետ. մի թաղում քէֆով, ուրախութեամբ «բարեկենանք են նստում», միւս «մաշկայի», տղայքն այնպէս են վերաբերում, այնպէս են իւրեանց պահում, որ անպատճառ կռիւ է ծագում նոցա մէջ. մէկ «մաշկայում» բրակլայ-խորան» են կատարում, միւս մաշկայեցիք անպատճառ առիթ են որոնում խանգարելու ուրախութիւնը, որից, վերջ 'ի վերջոյ, հոգնպէս կռիւ է գուրս գալիս:

Յաղթանակը տանող և անյաղթ մնացող «գուռաշ» եկողների անունները երկար ժամանակ մնում են ժողովրդի բերանում և խօսք ու զրոյցի առարկայ դառնում: Հին ժամանակներից, օրինակի համար, պահուել է մի «կարճուկ Մաթիւն» անունով կտրճի անուն, որ միշտ յաղթող է եղել և որի մէջ-

քը, ինչպէս ասում են, երբէք զետնին չի կտել: Դորա-այդ Մառթինի մասին մինչև անգամ երգ էլ է կապուել, որի մէջ «կարճուկին» շապլած գովասանքներէ հետ միասին կայ և «դուռաշի» նկարագրութիւնը:

1

Հէլ, մէդի, զանգէք մէշդան,
Ի՛նչ այդպէս առաջն կուգան.
Ջարկ խամչին, տուն մի նայիր,
Հոնէն ալ կրնայ սէիր, ¹⁾
Թող էլին կտրիճները:

2

Ո՛ւր է գոմէշին կլոխը,
Թո՛ղ մէշդան ²⁾ գայ ուզեցողը,
Տէ՛, Հաճէ, տէ՛վէ-խալտրան, ³⁾
Աթխուլախ, ⁴⁾ այսու երխան, ⁵⁾
Հապա առուն, կտրճուկ Մառթին,
Ի՛նչու կը նայիս Հալիսին ⁶⁾

3

Իշտէ կարճուկ Մառթինը
Կայնեց Ակոբին առջևը,
Իկան զօղի զօղիի,
Առնուեցան ձեռք ձեռքի
Թընդաց տակը գետինը,
Հալա էլլան ⁷⁾ թօզերը,

4

Տաքցան, ասլան կտրեցան,
Չորս քովը պըտըտու եցան.
Ակորը փաթթը վեցաւ,

Ու մէջքէն խափմէշ արաւ, ⁸⁾
Մառթինը մէկէն բռնից,
Ճըկից, վերուց թապլից,
Ճ

Խլան տահա կտրիճներ,
Ան Մառթինին հիւ բան չէր,
Նորա գալ էր պատահը,
Գիտէ ալայ ⁹⁾ աշխարհը.
Նա օմուղին ¹⁰⁾ վրայէն,
Օպա թապլած կտրիճ է:

6

Կարճուկ Մառթինին ուժին
Ուժ չի Հասնի Հիւ մէկին.
Աիֆֆէրիմ, կարճուկ Մառթին,
Նա՛մ ¹¹⁾ իս տուն գեղացիին.
Տուն առիր ան կըլոխը,
Քրտինքիտ հելալ Հախը:

7

Ծօ, Մառթին, մէշնակ չուտիս,
Մեր փայն-ալ քիչ մը պահիս,
Կոխուս Համը մենք-ալ տեսնունք,
Քու ուժէդ մենք ալ առնունք,
Քեզի պէս ասլան կտրինք,
Գալ պատուինք, օպա ¹²⁾ զըրբինք: ¹²⁾

¹⁾ Սէլր-հանդիսատեսութիւն: ²⁾ Մէշդան-հըսպարակ, տապարէզ:
³⁾ Տէ՛վէ-խալտրան-ու խալտրացիներ: ⁴⁾ Աթխուլախ-ձիու ականք: ⁵⁾ Այսու-
երխան-արք գլորող: ⁶⁾ Հալիս-ժողովուրդ: ⁷⁾ Հալա ըլլալ-բարձրանալ:
⁸⁾ Խափմէշ սննդ-բռնել: ⁹⁾ Ալայ-բայր: ¹⁰⁾ Օմուղ-ուսու: ¹¹⁾ Նամ-ասուն,
հոշակ: ¹²⁾ Օպա-սար:

¹³⁾ Այս երգն առաջին անգամ հրատարակուել է Ռաիսյէ Պատկանեանցի
Մոսկուայում տպագրած երգերանի երկրորդ տետրակում:

ՏՕՆ-ՉՆՈՐՀԱՌՐ

Ոչ մի Հայաբնակ տեղում, կարելի է ասել, այնպէս ընդունուած չէ տօնախմբութիւն կատարելը, ինչպէս Նախիջևանում: Ամեն տեղ էլ տօնախմբութիւն կայ, ամեն տեղ էլ քահանան տօնախմբութեան նախընթաց օրուայ երեկոյեան գնում է տօնատիւրոջ տունը, մօմ է տալիս տօնատիւրոջ ձեռքը, պաշտպանիչ ասում ու շնորհաւորում, ամեն տեղ էլ Հանդիսաւոր կերպով լւրեանց տօնախմբութիւնը կատարողներ են լինում, բայց մի այդպիսի ընդհանուր սովորութիւն կամ կարգ, որից շատ քչերն են Համարձակում շեղուել, որ մի տեսակ պարտականացուցիչ, պաշտօնական բնաւորութիւն ունի, ոչ մի տեղ չի կարելի տեսնել:

Տօնախմբութիւններ էլ խիստ յաճախ են պատահում, որովհետեւ նախիջևանցիք սովորութիւն չունին լւրեանց դաւաճներին ազգային անուններ տալու, որոնք մեծամասնութեամբ տօն չունին, այլ սովորաբար օրացոյցի անուններ են տալիս: Բացի սորանից, նոքա տօնում են և աղջիկների ու կանանց տօները, թէև ոչ այնպէս Հանդիսաւոր կերպով, ինչպէս տղամարդկանցը: Յաճախակի դիտմամբ այս կամ այն անունն են գնում, որ այս ինչ կամ այն ինչ օրն էլ կատարեն տօնախմբութիւնը, կամ, ինչպէս ասում են, «Տօշնաւորը»: Այդ պատճառով էլ մի Հազուադէպ երեւթ չէ մի տան մէջ միւլենոյն օրն երկու կամ երեք տօն-շնորհաւոր պատահելը, ինչպէս, օրինակի Համար, Յովհաննու Մկրտչի, ս. Սարգսի ու Մարտիրոսի, Մարկոս-Ղուկասի, Յովակիմ և Սննայի և միւս այդպիսի տօներին: Երբ որ միւլենոյն բարեկամների, ազգականների և ծանօթների և առհասարակ միմեանց հետ գնալ-գալ ունեցողների շրջանում մի և նոյն անուններն են պատահում, ուրեմն և մի և նոյն օրերն են գալիս տօն-շնորհաւորները, այնպիսի կարգ է պահպանուում, որ Հնարաւոր լինի ամենին էլ միմեանց տօն-շնորհաւորի պատահել, մէկ օրը մէկն է կատարում, միւս օրը միւսը, երրորդ օրը մի ուրիշը և այսպէս բոլորեքնան: Մեծ վերաւորանք է Համարուում մէկի տօն-շնորհաւորին չերթալը, եթէ այդ մէկը քո տունդ քո տօն-շնորհաւորին եկել է:

Ղատերը դորանից ըողորովին կտրուում են միմեանց տուն դնալ-
դալուց, որովհետև լաճախ կարելի է պատահել, տեսնել այն-
պիսի ընտանիքներ, որոնք մինչև անգամ իւրեանց ոչ հոռի
ազդականների տունը լաճախում են միայն տօն-շնորհատրից
տօն-շնորհաւոր: Այդ պատճառով էլ մեծ ճշդութեամբ հետևում
են օրացոյցին, մեծ ճշդութեամբ ծանօթներին, բարեկամներին
և ազդականների տօներին ցուցակն են պահում, ճշդութեամբ
էլ միտներն են պահում, թէ իւրեանց տունը տօն-շնորհաւոր-
ին ո՞վ է եկել, ո՞վ չի եկել, որ եկողին անպատճառ փոխա-
դարձ այցելութեամբ պատուեն, չեկողի մօտ էլ անպատճառ
չերթան: Դորանից է առաջ գալիս այն հանգամանքը, որ
մեծ տօն-շնորհաւորներին քաղաքի փողոցները, որոնք առ-
հասարակ շատ խաղաղ ու հանդիստ են, մի առանձին կենդա-
նութիւն են ստանում: Գեղեցիկ կառքերը սրբնթաց արշա-
ւում են, ոտքով այցելութիւն անողները խռնուում են փողոց-
ներում, տները դիւաւոր դռները, որոնք սովորաբար փակ են
լինում, կրկին վերայ բացուում են, մէկը մտնում, է միւսը
դուրս է գալիս:

Մինչև անգամ նոքա, որոնց անուններն այն տեսակից են,
որ տօն ունենալ չեն կարող, ինչպէս Լոյսպարոնները, խաչ-
երեսները, Պարոնները, Վարդերեսները, Լուսիկները, Լուսպի-
քանները, Թուշիկները, Գեղեցիկները, Սրբուհիները, Տիրուհի-
ները, Երանուհիները, Քրիստոստուրները, խաչեղբայրները և
միւսները աշխատում են յարմարեցնել իւրեանց անունները
մի որ և իցէ սրբի կամ սրբուհու տօնի, որ կարողանան տօն-
շնորհաւոր կատարել: Վարդերեսները, օրինակի համար, կա-
տարում են իւրեանց տօնը Վարդավառին, Լոյսպարոնները և
Պարոնները — Լուսաւորչի տօներից մէկին, Սրբուհիները, Տիրու-
հիները, Թաղուհիները — Աստուածածնայ տօներից մէկին, խաչ-
երեսները, Քրիստոստուրները և խաչեղբայրները — խաչի տօ-
ներից մէկին, որովհետև առաջին անուան մէջ «Վարդ»
բառը կայ, երկրորդի մէջ «լոյս» բառը, երրորդի մէջ «թաչ»
բառը և վերջապէս, միւսներն Աստուածածնայ մակղիրներն են:
«Տօշնաւոր քաղոցները» մտնելով տօն-շնորհաւորի տունը,

նախապէս Համբարումում են տօնատիրոջ Հետ, ասելով. «Մեծ օրդ շնաւոր», յետոյ կարգով մօտենում են տօնատիրոջ ընտանիքի միւս անդամներին՝ մօրը, Հօրը, եղբորը և միւսներին, եթէ դոքա ներկայ են լինում, և ձեռք առնելով, նոցա ևս շնորհաւորում են, կրկնելով նոյն ֆորմուլան—«Մեծ օրերդ շնաւոր»: Այնուհետև Հիւրը Հրաւիրութեմ է սեղանին, եթէ սեղան է պատրաստուած լինում, իսկ եթէ սեղան չ'կայ, մատուցում է սուրճ, թէյ կամ շոկոլադ, ըստ կամաց, որը ցանկանայ Հիւրը: Ղատերի մօտեն ու դուրս գալը մէկ է լինում, որովհետև յաճախ այցելելու այնքան շատ տեղ է լինում, որ այցելողները չեն ժամանում ամեն տեղ Հասնել, ուստի և շատ շտապում են: Ղատերն էլ մնում են, լաւ ուտում-խմում, յետոյ գնում: Յամենայն դէպս ամենքն էլ պարտական են, գոնէ, մի բաժակ գինի, կամ մի դաւաթ օղի անուշ անել և մի կտոր բան բերանը դնել շնորհաւորելու Համար: Այդ դէպքում, 'ի Հարկէ, դարձեալ կրկնուում ու երեքկնուում են «Մեծ օրդ շնաւոր» բառերը, որոնց վերայ շատ անգամ աւելացնում են և «Մեծ ըլլաս» բառերը:

Սեղանները սարքուում են ճաշակով և դարդարութեամբ են թանկագին և Համադամ ուտելիքներով՝ սովորական բռնուածքներով, թթուեղէնով, ձկնեղէնով, պանիրներով, երիշիկներով, ապուխտներով, տապակածով ու խորովածով, մեղր ու կարագով և Հաստ սերով-«խալմախով» ու մատղաշ «խուզիկ» «փորլիցով», որ խաշած ամբողջ մեծ թարթ ձկան Հետ միասին Հարուստ տօն-շնորհաւորի սեղանի առաջին զարդն ու ու բնորոշ կերակուրն է: 12 ժամին, երբ արդէն բաւականին բազմութիւն է Հաւաքուած լինում, մատուցում է կասկարայ-կասկարայ Համեղ թելբաց-կուրաթին ձկնով, մսով, կամ Հաւեղէնով, որ բարդէմով մեղէն և «խուրարիա» կոչուած անուշ թխուածքների Հետ միասին, նոյնպէս տօն շնորհաւորների սեղանի լատկանիշ Համադամներից է:

«Սուզլի փորլիցը» մատղաշ գառն է, փորն եղինձով խրճողած 'և փուռը դրած, իսկ բարդէմով մեղէն» ու «խուրարիան» մի տեսակ անուշեղէն են — առաջինն ամբողջապէս

ձուլի սպիտակուցից, նուշից ու շաքարից շաղախուած, երկրորդն անուշ խմորից, իւղից և կոտորած նշից:

Հիւրերին ճանապարհ ձգելու ժամանակ տօնատէրը նոցա, որոնց Հետ ընտանիքով դնալ-գալ չունի, ճանապարհ է դնում, շնորհակալութիւն լստնելով, որ նոքա եկել էին պատուելու նորան, իսկ նոցա, որոնց Հետ ընտանիքով «երթալ-գալ» ունի, Հրաւիրում է երեկոյան ընտանիքով գալու, եթէ մեծ Հրաւերք ունի, ասելով. «Իրիկունն էլ Հրամեցէք ընտնիքով», իսկ եթէ առանձին Հրաւերք չունի, ասելով, «Եթէ և Հրամեցէք» ըստ մօտ մաշկիկը պիտ լան, արեցէք դուք ալ, անպէս, նստելու:

Երեկոյան և գիշերը քաղաքում շարունակուում է ցերեկուայ կենդանութիւնը: Տօն-շնորհաւորները տները լուսաւորուած են ՈՋՈՐՈՐՈ — լապտերները վառած, ջահերը լուսաւորած, ամեն տեղ, ամեն սենեակում ճրագ է վառուում, մինչև անգամ պատուհանների վերայ էլ մօմակալներ են դրուած լինում: Փողոցներում երևում են խումբ-խումբ տօն-շնորհաւոր դնացողներ, ցերեկուայ պէս սլանում են կառքերը, տօնատէրերի տների գլխաւոր մուտքի դռները և բակերի դարպասները բացուած են, ամեն տեղ Հիւրերի են սպասում:

Տօնատէրը և նորա ընտանիքը Հրաւիրեալներին ընդունում են մեծ սիրով և առաջնորդելով դահլիճն ու Հիւրասենեակները, բազմեցնում են նոցա պատերի երկարութեամբ, կամ, ինչպէս ասում են, «պատն են նըստեցնում», տղամարդկանց առանձին, կանանց առանձին: Գիւղերում ալլ դէպքում մի առանձին կարգ է պահպանուում. պատուաւորներին նստեցնում են առաջին տեղը, կամ, ինչպէս ասում են, «վերի թոռն են նստեցնում», իսկ միւսներին նոցա մօտ կարգով, ըստ Հասակի, վիճակի և ըստ Հասարակական դրութեան:

Դահլիճի մէջտեղը դրուած է լինում մի երկար սեղան, սպիտակ սփռոցով ծածկուած և լուսաւորուած աշտանակներով. նորա վերայ շարուած են լինում զանազան տեսակ քաղցրութեաներ, խուրաբիա, բաղէմով-մեղէ, տանու պատրաստած ընտիր պաքսիմատ — «պեսմէտ» և թէլի Հետ վայելելու Համար

աղղի-աղղի շաքարահացեր ու անոլշ թխուածքներ, Միւս սենեակներում էլ դրուած են լինում փոքրիկ սեղաններ, դարձեալ սփռոցներով ծածկուած և չորս անկիւնում մի մի մոմակալ դրած: Ոմանք թէյ խմելու ժամանակ նստում են սեղաններէ մօտ, ոմանք էլ մնում են բազմած իւրեանց տեղերում: Վերջիններին առանձին կերպով թէյ, քաղցրաւենիք և պաքսիմատ է մատուցուում «Հրամեցէքներով»: Թէյ է մատուցուում պարտականացուցիչ կերպով և բոլոր նոր եկողներին, մինչև անգամ երբ Հրաւիրուածները շատ ուշանում են:

Ընդհանուր դուարճութիւն ու ուրախութիւն այդ տօնշնորհաւորներին սովորաբար չի լինում: Բոլորեքեան նստում են տուած, փքուած, և տօնատիրոջ հոգին դուրս է գալիս, մինչև որ մի տեսակ կարողանում է Հիւրերին զբաղեցնել թէյի ժամանակ և թուղթ խաղալու ժամանակը հասցնել: Ընդհանրապէս բոլոր Հիւրերին միմեանց Հետ ծանօթացնելու սովորութիւն չ'կայ. ով որ ծանօթ է, ծանօթ է, ով որ էլ ծանօթ չէ, այնպէս էլ չ'ծանօթացած մնում է: Այդ պատճառով էլ ընդհանուր խօսակցութիւն զրոյց չի լինում: Տղամարդիկ կամ լուռ են, կամ փոքրիկ շրջանների բաժանուած իւրեանց առօրեայ գործերի մասին են խօսում, կանայք էլ իւրեանց ծանօթներին ձեռք առնելով, կամ գլխով բարեւելով, դարձեալ կամ լուռ են, կամ միմեանց Հետ իւրեանց առօրեայ «զալաջին» անում, բոլորեքեան միասին խօսելով, միմեանց չ'տեսելով և մեծ աղմուկ հանելով: Հետաքրքրական է կանանց միմեանց բարեւելու ձևը: Դանօթը, եթէ մօտ է նստած ծանօթին, անպատճառ ձեռք է առնում և Հարցնում, «Բնջ կանխո», և պատասխան է ստանում. «Բնջ անիմ»: Մինչև անգամ ծանօթները Հեռուից էլ միմեանց բարեւելով, իւրեանց գլխի և երեսի գծագրութեան այնպիսի ձև են տալիս, որ պարզ կերպով դուրս է գալիս այդ Հարց ու պատասխանը — «Բնջ կանխ», — «Բնջ անիմ»: Վերջապէս, թէյ անուշ անելը վերջանում է և Հասնում է թղթախաղի ժամանակը: Ամեն տեղ քացուում են կանաչ սեղաններն իւրեանց թղթախաղի պարագաներով, և տանուտէրն ամենին Հրաւիրում է թղթի նստել, աշխատելով գործն այնպէս տա-

նել, որ միմեանց յարմարուող անձինք միմեանց հետ նստեն և, որ գլխաւորն է, որ բոլորեքեան նստեն, բոլորեքեան խաղան, որովհետև այդպիսով նա ազատուում է հիւրերին զբաղեցնելու ծանր պարտականութիւնից: Ելդ դէպքում վնաս է եկել այն մարդուն տարել, ով որ թուղթ չի խաղում, որովհետև թղթախաղը շատ երկարում է և թուղթ չ'խաղացողը ստիպուած է լինում կամ մենակ թափառել սենեակից սենեակ, կամ այս ու այն թղթախաղի սեղանին մօտենալ ու նայել և կամ մի անկիւնում կուճ դալ, յօրանջել ու ննջել:

Դիշերուայ 11—12 ժամին բացուում է նախընթրքի սեղանը դինիներով, կոնեակով և օղիով: Նախապէս գաւաթիկներով մատուցուում է փունջ, որ այստեղ պատրաստուում է տաք ջրից, շաքարից, կիտրոնից և ռօմից: Տանուտէրն առաջ ընկած, շրջեցնել է տալիս մատուցարանով փունջը թրդ-թախաղի սեղանների մօտ, ամենքի առաջ մի մի բաժակ դնելով և խնդրելով ու ստիպելով, որ անուշ անեն, և այդ գործողութիւնը մի քանի անգամ կրկնելով, հրաւիրում է հիւրերին վերկենալ և նախընթրիք անել: Հիւրերը սովորաբար չեն թողնում, որ փունջը սառի, որովհետև փունջի միայն տաքն է բարդի. նոքա հրաւիրում են տօնատիրոջը, շնորհաւորում են նորա մեծ օրը և անդադար կրկնելով սովորական բանաձևը, խմում են: Փունջի թիւը և քանակը սահմանափակուած չէ, մատուցուում է այնքան, որքան ցանկացող կայ: Զատ անգամ այնքան փունջ են խմում, որ սեղանի գլխին ալլևս ոչ զինի և ոչ օղի են կարողանում խմել: Առաջ տղամարդիկն են նախընթրիք անում, յետոյ կանայք ու աղջիկները: Կօշտ ու տեւուց ու խմելուց յետոյ և բերանները խուրաբիայով ու մեղէով քաղցրացնելուց յետոյ, նորից բոլորեքեան շարուում են սեղանների չորս կողմը և շարունակում են ընդհատած թղթախաղը մինչև ընթրիքը, որ լինում է դիշերուայ 2—3 ժամին, որովհետև տօն-շնորհաւորն որքան որ հրկար տևի, այնքան աւելի պատիւ է տօնատիրոջ համար:

Ընթրքի սեղանը, որ, ինչպէս ասացինք, շատ ուշ է պատրաստուում, համարեա թէ բանի տեղ չի անցնում, որով-

Հետև, նախ, այդպես նախընթերքի ժամանակ շատերը բոլորովին կշտացած են լինում, երկրորդ, թղթախաղ ց զլուխները տաքացած լինելով, ոչ ժամանակ և ոչ ախորժակ են ունենում բան ուտելու, և, վերջապես, ժամանակն ուշ լինելու պատճառով, բոլորի քունը տանում է, և ամենքն աշխատում են շուտով տուն վերադառնալ: Ընթերքին սովորաբար մատուցում է տապակած կամ խաշած հնդկահառ ու բադ և կամ հնդկահառ ու բադ խառն, խաշած ձուկ, մրդեղեն, պղպղաղակ կամ կրնձ կամ պլոմբիր:

Ընթերքից յետոյ ան'իջապես ամենքն էլ աշխատում են փութով մնաս բարև ասել ու մեկնել, ուստի և ամենքն էլ իրար զլխով են կպչում, իրար խառնում, այնպես որ յաճախ մոռանում են մօտ ծանօթներին անգամ մնաս բարև ասելու: Սակայն մի բան երբեք չեն մոռանում անել — այդ տոնատիրոջը և նորա ընտանիքը փոխադարձաբար իւրեանց տներն հրաւիրելն է, հրաւերք, որի խօսքերը նոյնպես մի տեսակ ֆորմուլայի ձև են ստացել: Սովորաբար ասում են. «Մեզի ալ, ջանքս, հրամեցէք»:

Լինում են երբեմն և շատ հանդիսաւոր — «դառաւթլու» տօն-շնորհաւոր երաժշտութեամբ, վարձուած խոհարարներով ու սպասաւորներով, կամ, ինչպէս, ինքեանք ասում են, «Մուզիկով, պովերներով ու լաքէյներով տօշնաւոր»։ պատահում են և «շէնութիւն» անոց ընկերութիւններ, բայց տօն-շնորհաւորը դորանով իւր ընդհանուր ընաւորութիւնն. երբեք չի փոխում: Առաջին դէպքում մեր նկարագրածի վերայ աւելանում են միայն պարերը, երկրորդ դէպքում «շէնութիւն» են անում, շատ օղի կոնձելով, պարելով ու խառնակ կերպով հարայ-հրոց բարձրացնելով:

